

Recensies

Kijken met andere ogen. Een rondreis langs open en gastvrije kerken. Jan Hendriks (red.), Kok, 2004, 176 blz. € 13,95

Dr. Jan Hendriks, tot zijn pensioen hoofd-docent gemeenteopbouw aan de theologische faculteit van de Vrije Universiteit te Amsterdam, blijft ook sindsdien met veel inzicht en inzet bezig. Dat doet hij niet slechts theoretisch, maar vooral praktisch met daarbij als groot winstpunt, dat hij zijn visie glashelder en inspirerend kan formuleren. Bij dit opbouwwerk is voor mijn besef vooral van wezenlijk belang, dat Hendriks voortdurend en systematisch uitgaat van dezelfde drievoudige kern van de kerk: het gaat om de omgang met God, de gemeenschap met elkaar en de dienst aan de wereld. Voor een kerk, die daardoor wordt gekenmerkt gebruikt hij sinds een aantal jaren het beeld van de herberg, waarmee een open en gastvrije kerk wordt bedoeld. Deze visie op de kerk is om te beginnen uitgewerkt in zijn boek *De gemeente als herberg*. In het daarop aansluitende boek *Op weg naar de herberg* maakt hij duidelijk, hoe deze herberg kan worden gebouwd.

Omdat hij van zijn herbergvisie kennelijk ook op zijn oudere dag geen genoeg kan krijgen, heeft hij in dit laatste(?) boek *Kijken met andere ogen* een rondreis gemaakt langs een groot aantal open en gastvrije kerken. Alsof hij tegen zijn lezers wil zeggen: 'Kom maar kijken, het visioen van de herberg is niet slechts een fraaie of vrome fantasie, maar zichtbare werkelijkheid'. Dit boek kan dan ook een kerkelijk fotoboek worden genoemd, vol gevarieerde en aantrekkelijke herbergen, die her en der langs 's Heren wegen jan en alleman willen verwelkomen en verwennen. Met kennelijke voldoening wordt vermeld, dat er inmiddels meer dan honderd zijn te vinden op de site www.opwegnaardeherberg.nl. Wie via het boek deze rondreis wil meemaken kan terecht in deel II, pag. 23-110.

Na deze globale informatie lijkt het me vooral van belang na te gaan, in hoeverre de door Hendriks benadrukte drie dimensies van de kerkelijke kern uit de verslagen duidelijk worden. Met andere woorden: zijn deze herbergen herkenbaar als kerkelijke ofwel christelijke herbergen en zijn ze daarmee te onderscheiden van neutrale, maar eveneens gastvrije en klantgerichte pleisterplaatsen? In de meeste voorbeelden wordt deze kern op uiteenlopende manieren zichtbaar. Daarbij heb ik de indruk, dat de omgang met God nogal eens minder aandacht krijgt dan de onderlinge gemeenschap en vooral de dienst aan de buurt. In deel IV worden weliswaar een aantal inspirerende liturgische teksten vermeld, maar in een aantal verslagen is de invloed daarvan niet duidelijk terug te vinden. Soms wordt zelfs nadrukkelijk vermeld, dat men er niet op uit is mensen te bekeren of zieltjes te winnen. Afgezien van de slordige woordkeus (mensen kunnen alleen zichzelf bekeren en niet anderen, terwijl alleen zieltjes winnen een karikatuur is van het legitieme verlangen mensen te winnen voor God), mis ik het verlangen en dus ook de doelstelling, dat mensen in de geest van Christus hun leven aan God (leren) toevertrouwen en toewijden. Wat de omgang met God in de zin van zich aan Hem toevertrouwen en toewijden betreft, lijken veel herbergen zich te kenmerken door een grote mate van vrijblijvendheid. Dat is wellicht ook inherent aan de metafoer van de herberg, waarin de service voor en de vrijheid van de gast centraal staan. Deze vrijheid komt ook tot uiting in de ruimte voor de gasten om medewerkers te worden, zoals blijkt uit het volgende citaat: *Openstaan voor buitenstaanders betekent dat gasten niet alleen mogen meedelen, maar ook mogen uitdelen. Dat leidt ertoe, dat (vroegere) buitenstaanders invloed uitoefenen op de gang van zaken* (pag. 122).

De inhoud of betekenis van de omgang

met God wordt evenmin helder uit de zes voorwaarden, die Hendriks op pag. 127 noemt:

1. openstaan voor gasten;
2. elkaar zien, bij elkaar te gast zijn;
3. vertrouwen;
4. kiezen voor een spirituele gezamenlijke trektocht;
5. een geïnspireerde pastor als coach;
6. een competente stuurgroep.

Wanneer echter de inhoud en het doel van zo'n spirituele zoektocht evenals de belangrijke inbreng van coach en stuurgroep niet zijn afgestemd op het Evangelie, kan de reis nog alle kanten op. Uit de meeste verslagen is niet af te leiden welke gezaghebbende inbreng de tegendraadse boodschap van profeten, apostelen en met name van Jezus krijgt om tot inkeer en omkeer te komen. Hoewel in de visie van Hendriks de kerkelijke herberg *het Evangelie niet aanpast, maar actualiseert* (pag. 143), is het voor mij de vraag, of er in de afspraken met de medewerkers en gasten als potentiële medewerkers voldoende waarborgen worden gemaakt en gehanteerd om de eigenheid van deze herbergen te bewaren. Deze vraag wordt ook verwoord door dr. Sake Stoppels, als universitair docent gemeenteopbouw en diaconiek de opvolger van Hendriks aan de VU, in het tijdschrift voor pastorale wetenschappen *Praktische Theologie* 2004/2, pag. 255/256. Aan het slot van zijn uitvoerige en gedocumenteerde artikel 'De gemeenteopbouwtheorie van Jan Hendriks in discussie' schrijft hij in de paragraaf over kerkelijke participatie tussen vrijheid en vrijblijvendheid o.a.: 'Het Evangelie van Jezus Christus vraagt in mijn ogen – alle maatschappelijke ontwikkelingen ten spijt – onverminderd om een grote mate van engagement. Het Rijk Gods is een exclusief oriëntatiepunt voor de volgelingen van Jezus Christus. Het verdraagt geen "concurrentie" en vraagt om een totale en permanente toewijding. Daarmee staat het op gespannen voet met postmoderne tendensen als partiële identificatie en selectieve participatie. Uiteraard is deze toewijding aan het Rijk Gods een andere dan de toewijding aan de kerk, iets wat vroeger wel eens verge-

ten werd. Kerkelijke participatie is geen doel op zich, maar – als het goed is – middel om mensen te helpen te leven vanuit en gericht op het Rijk Gods. Bovendien is de kerk als institutie bepaald ook niet het enige middel daartoe. Dat relativeert haar belang. Maar er doemt hier wel een spanningsveld op. De vraag is namelijk in hoeverre de tendens tot royalere en minder "eisende" modellen van kerk-zijn – zie Heitink, Storrar (een Protestantse praktisch-theoloog uit Schotland, N), Hendriks en bijvoorbeeld ook het model "Kerk met een aanbod" van de Ploegers – zich verdraagt met de hoge mate van toewijding die het Evangelie van leerlingen vraagt.' Het is te hopen dat bouwers, beheerders en bezoekers (als mogelijke medewerkers) op deze vraag een evangelisch ofwel christelijk antwoord te zien geven. Hiervoor kan Matteüs 5:1-16 een goede gids zijn.

drs. Marius Noorloos (adviseur en begeleider gemeenteopbouw)

New Testament Theology. Many witnesses, one Gospel. I. Howard Marshall. IVP Downers Grove & Leicester 2004; 765 blz., \$ 40,00 / £ 24,99

De 'Dean van de evangelische nieuwtestamentici' (woorden van Douglas Moo) presenteert een dikke maar uiterst toegankelijke theologie van het Nieuwe Testament als de rijpe vrucht van een lange loopbaan: In veel hoofdstukken kan Marshall (* 1934) verwijzen naar en voortbouwen op zijn eigen publicaties. Dit boek is, afgezien van Stuhlmacher, de eerste evangelische theologie van het NT in lange tijd. Het boek is bedoeld voor studenten en daarom niet technisch: het aantal voetnoten is beperkt, de discussie is met de bijbeltekst en niet met vakgenoten, en de literatuurlijsten zijn beknopt en beperkt tot Engelstalige werken. Het gaat Marshall niet om het poneren van nieuwe en verrassende inzichten, maar om het bieden van een betrouwbaar leerboek. De beroepstheoloog moet zelf maar ontdekken met wie de auteur het eens en met

wie oneens is. Ook gaat Marshall niet in discussie over de authenticiteit van de overlevering over Jezus en over intertestamentaire invloeden; de Rollen van de Dode Zee worden amper genoemd en er is geen index op buitenbijbelse literatuur. Dat deze Theologie toch een dik boek is geworden, komt onder andere doordat bijna alle 27 boeken van het NT apart worden behandeld.

De behandeling van elk boek bestaat uit twee delen, steeds getiteld 'Het theologische verhaal' en 'Theologische thema's'. Het eerste deel volgt de gang van het betreffende bijbelboek en geeft een soort parafrase van de theologie. Alleen bij de bespreking van Openbaring worden bepaalde hoofdstukken stilzwijgend overgeslagen. De verhouding tussen beide delen verschilt: Bij Galaten is het 7 bladzijden verhaal en 14 bladzijden thema's, maar van Romeinen krijgen we 23 overvolle bladzijden parafrase en 13 bladzijden thema's (verkiezing, gerechtigheid, wet, geest, Israël).

Ongeveer een derde van het boek is aan Paulus gewijd. Eerst komen zijn brieven apart aan de orde (de Pastorale brieven samen), daarna volgt een lang hoofdstuk over alle brieven samen, en daarna nog een over Paulus, de Evangelien en Handelingen. Marshall geeft veel aandacht aan ontwikkelingen in het denken van Paulus en kan zodoende Kolossenzen en Efeziërs aan de apostel toeschrijven; in de Pastorale Brieven ziet hij de inbreng van een latere auteur. Wie hoopt op stevige discussies - bijvoorbeeld over de nieuwe kijk op Paulus (E.P. Sanders, James Dunn en Tom Wright, zie Arie Zwiep in *Soteria* 18.3) of over de gedachte dat het bij 'geloof' vaak niet gaat om het geloof van de mens maar om het geloof van de trouw van Jezus Christus (Richard Hays) - zal wat teleurgesteld zijn. De auteur besteedt slechts een paar bladzijden aan elk van deze onderwerpen.

Enthousiast was ik over het eerste hoofdstuk waarin de methodische vragen naar de legitimiteit en de mogelijkheid van het schrijven van een theologie aan de orde zijn. Overtuigend bespreekt de auteur de diverse obstakels zoals de diversiteit bin-

nen de canon. Dit is evangelische theologie op z'n best. Een belangrijke verklaring van de diversiteit ligt volgens Marshall in de verscheidenheid aan situaties en culturen waarin het Evangelie terecht kwam. Het thema van eenheid en verscheidenheid komt voortdurend terug in het boek doordat de auteur laat zien hoeveel de diverse geschriften gemeenschappelijk hebben. Het slothoofdstuk is eveneens helemaal aan dit thema gewijd waardoor aan de ondertitel van het boek recht wordt gedaan. Marshall lijkt voortdurend in dialoog te zijn met James Dunn, die de verscheidenheid benadrukte en een minimalistisch beeld schetste van de eenheid van het NT. In zijn aanpak onderscheidt Marshall vier groepen geschriften (Synoptici en Handelingen, Paulus, Johannes, de overige brieven) die hij eerst onderling vergelijkt en daarna met de boeken daarbuiten. Dit is de tweede oorzaak waardoor het boek dik is. Deze werkwijze heeft er toe geleid dat informatie vaak over twee plaatsen is verspreid en met name bij Hebreëen en Jakobus komt dat wat vreemd over.

Weinig enthousiast ben ik over de hoofdstukken over de brieven van Johannes en Openbaring. Bij Openbaring maakt de auteur zich (te) snel af van het duizendjarige rijk en de positieve strekking en de grote relevantie van het boek komen niet erg uit de verf. De behandeling van 2 Petrus, toch een buitenbeentje in de canon, is teleurstellend. Ook het hele thema van de eschatologie komt er bekaaid af. De bespreking van Matteüs is een beetje vlak. Desondanks is dit boek wat mij betreft als 'evangelisch lees- en leerboek' de opvolger van *A Theology of the New Testament* van George E. Ladd (1974). In de herziene uitgave van 1993 is Ladd's boek even dik maar door de gedeeltelijke revisie is het niet echt een eenheid. Ladd's gesprekspartners waren theologen van de vorige generatie maar Marshall is up-to-date; bij hem vind je zelden verwijzingen naar oudere werken. Ladd besteedde weliswaar ook aandacht aan alle katholieke brieven, maar Paulus werd alleen thematisch behandeld en niet per brief; in dit opzicht is Marshalls aanpak een grote

voortgang. Ladd gaf vrij veel aandacht aan de oudste gemeenten vóór Paulus maar Marshall beargumenteert in een enkele alinea (422) waarom hij dat niet doet. Dit verschil typeert niet alleen de meer narratieve aanpak van Marshall tegenover de meer historische van Ladd, maar laat ook zien dat Handelingen bij Marshall terecht de eigen plaats heeft die Ladd het boek niet gaf. Een interessant detail is dat, terwijl Ladd meeging met de gangbare uitleg van de geestelijke strijd in Romeinen 7, Marshall kortweg zegt dat die 'volkomen onwaarschijnlijk' is. Marshall is geen vernieuwer en geen vuurvreter, maar hij is deskundig en betrouwbaar. De registers zijn compleet en accuraat maar het register van trefwoorden bevat zoveel verwijzingen dat het onoverzichtelijk is; de belangrijkste bladzijden hadden vetgedrukt kunnen zijn. Dit boek zal een aanwinst zijn voor iedereen die met het Nieuwe Testament werkt, waarschijnlijk dus alle lezers van dit blad. Het is een waardevol hulpmiddel bij uitleg en toepassing.

dr. Pieter J. Lalleman (Nieuw-testamenticus en academic dean aan Spurgeon's College in Londen)

Out of the storm. Grappling with God in the book of Job, Christopher Ash, *Inter Varsity Press Leicester 2004, 111 blz., £ 6,99*

Dit bekoorlijke boekje, dat geboren is uit een aantal preken, biedt een zorgvuldige bijbelstudie over het boek Job. Van de elf hoofdstukken zijn er acht gewijd aan het poëtische middengedeelte. Daaruit alleen al blijkt dat de auteur diep ingaat op de heftige discussies die Job voert met zijn vrienden, en in hen eigenlijk met God. Dat doet hij aandachtig luisterend, met oog voor detail en vanuit een groot pastoraal gevoel. Hij legt theologisch vakmanschap aan de dag, maar loopt daarmee niet te koop. Daarnaast toont hij zich een mens van deze tijd: hij verwijst bijvoorbeeld naar Primo Levi's verslag over diens verblijf in Auschwitz (31) en naar de *Matrix* filmtrilogie (44). Met dat al richt hij zich

tot een breed, Engelstalig lezerspubliek. Men kan zich afvragen of deze studie de interesse verdient van de Nederlandse lezer. Immers, in ons eigen taalgebied is al genoeg verschenen over Job. Voegt dit boekje nog wat toe? Toch wel, zou ik zeggen. Allereerst omdat het geschreven is in die warme en ontspannen spirituele schrijffrant waarop Engelse evangelicals het patent lijken te hebben. Ik hoef maar een van de eerste zinnen te citeren en de lezer begrijpt wat ik bedoel: 'I want you to pray this profound Bible book into your bloodstream' (7). Daarnaast verwerkt Ash van die prachtige Engelse hymnes in zijn betoog, bijvoorbeeld William Cowpers *God moves in a mysterious way* (Liedboek gezang 447), vgl. 35. Verder weet hij indringend de verbinding te leggen met de *praxis pietatis*, bijvoorbeeld wanneer hij – onder verwijzing naar Thielicke – pleit voor het voorbereiden van een mens op het sterven (36). Inhoudelijk tenslotte was ik getroffen door het mooie zevende hoofdstuk over Job 28.

Christopher Ash bouwt in zijn boek een enorme spanningsboog op, door strak vol te houden dat het oneerlijk is dat Job lijdt, vgl. 51. Hij laat zien hoe adembenemend het is, dat Job God de Heer als het ware voor het gerecht daagt (79v). Des te spijtiger vind ik het, dat in hoofdstuk 10 die spanning ineens wegvloeit. Daar komt de schrijver namelijk uit bij de gedachte, dat het lijden in deze wereld is toe te schrijven aan de heerschappij van de Satan, in wiens macht wij gekomen zijn ten gevolge van onze zonde (98). Naar mijn gevoel lost Ash het probleem daarmee uiteindelijk toch te eenvoudig op: legt hij zo niet alsnog een causaal verband tussen het lijden van Job en de menselijke schuld? Ook exegetisch heb ik mijn vragen. Gaat het echt aan, de Leviathan gelijk te stellen met de satan uit de proloog, en zelfs met de god van deze wereld (95,96,98, vgl. 43)? Ik betwijfel het.

Wat verlegen ben ik met het slot van het boek. Daar concludeert de auteur dat het boek Job niet gaat over het menselijk lijden in het algemeen, maar specifiek over het lijden dat gelovigen overkomt vanwege hun toewijding aan God. Dat betekent,

dat volgens Ash het lijden van Job model staat voor het lijden van een christen onder de aanvallen van de boze (102). Dat valt op basis van Job 1 en 2 te verdedigen. Het is naar mijn gevoel echter veel minder in lijn met de dialogen uit het middengedeelte, waaraan Ash – terecht – zoveel aandacht besteedde. Zo wordt manifest, dat theologen zich niet voor niets de vraag gesteld hebben hoe die heftige dialogen zich verhouden tot de proloog en de epiloog. Al met al vind ik dit boek theologisch gesproken niet geheel overtuigend. Daar staat tegenover dat men er in zijn geloof door opgebouwd kan worden vanwege de vele mooie typeringen in zowel exegetisch als pastoraal opzicht.

dr. Ad van der Dussen

Honderd wegen naar God? *Michael Green, Boekencentrum Zoetermeer 2004; 116 blz., €11,90*

Met de inleiding zit Michael Green meteen midden in de thematiek: een paar ervaringsverhalen uit de multiculturele samenleving, waar het politiek correct geacht wordt om te zeggen dat alle godsdiensten ongeveer op hetzelfde neerkomen. In dit boek wordt op zeer helder en eenvoudig niveau ingegaan op de vraag wat het christelijke geloof zo uniek maakt en waarom het - dus! - onzin is om te zeggen dat uiteindelijk alle wegen wel bij God uitkomen. Greens betoog concentreert zich sterk op de persoon van Jezus Christus. Als er al sprake is van uniciteit, dan is dat de uniciteit van Hem die als geen ander ons heeft laten zien wie God is, die als geen ander zo radicaal het kwaad en de dood heeft overwonnen. Wie vertrouwd is met Greens andere boeken, zal veel bekends tegenkomen. De warmte en het vuur waarmee hij schrijft over Jezus, tekenen de evangelist in hart en nieren. In de praktijk van het gemeentewerk schrik je er soms van hoezeer relativisme deel van ons denken en voelen is geworden. We moeten opnieuw weten en opnieuw kunnen verwoorden waarom deze Jezus zo uniek is, waarom niet alle

godsdiensten gelijk zijn en vooral ook waarom je je niet aan moet laten praten dat geloof in deze enige Heer per definitie samen zou gaan met disrespect voor anders-gelovigen. Dit boek kan daarbij in kort bestek heel goede diensten bewijzen, met name aan de catechese en ook aan het vormingswerk voor volwassenen. Het christelijk geloof is in essentie een missionair geloof, zegt Green terecht en dat moeten we in een nieuwe tijd met andere vragen weer opnieuw ontdekken. Daarbij richt dit boekje zich vooral op de 'alledaagse omgang van gewone mensen', want de anders-gelovige is immers onder ons. In het nawoord van Joost Visser en Carol van Wieren wordt hierop terecht de nadruk gelegd. Daarnaast mag van mij best ook een pleidooi gevoerd worden voor academische vormen van dialoog. Vele evangelicals hebben zich op hoog intellectueel niveau bezig gehouden met de islam, zonder dat dat ook maar enigszins afbreuk deed aan hun missionaire bevolgenheid.

Dit is een boek voor gewone mensen en aan hen wordt in kort bestek heel veel aangereikt. Dat korte bestek is ook de beperking: soms worden bepaalde harde noten wel erg snel gekraakt. Je kunt er bijvoorbeeld vragen bij stellen of het wel aangaat om 'mensen die nog nooit van Jezus hebben gehoord' op één lijn te stellen met Abraham en David die immers ook nooit van Jezus hadden gehoord (pag. 92). En zo is er wel meer te noemen. Dat neemt niet weg dat ik dit boekje in veel handen wens, in de hoop dat het gelezen en vooral dat het gedaan wordt.

drs. Nelly van Kampen-Boot

Kracht in zwakheid; relaties, seksualiteit, gebrokenheid, genezing. *Andrew Comiskey, Medema Vaassen 2004, 255 blz., € 17,95*

In *Kracht in zwakheid* geeft de Amerikaanse auteur Andrew Comiskey de lezer een overzicht van zijn visie op innerlijke genezing. Comiskey, die jarenlang een praktiserend homoseksueel was, is na zijn bekeering langzaam toegegroeid naar hete-

roseksualiteit en inmiddels alweer jaren getrouwd. Hij is oprichter en leider van *Desert Stream Ministries* in Anaheim, California. Het ook in Nederland gebruikte *Living Waters* Programma, dat gericht is op innerlijke genezing, is mede door hem ontwikkeld. Eerder schreef hij *Pursuing Sexual Wholeness*, waarin hij zijn eigen levensverhaal en zijn visie op homoseksualiteit uit de doeken doet.

Na enkele theologisch getinte hoofdstukken wijdt Comiskey in *Kracht in zwakheid* enkele hoofdstukken aan specifieke thema's en specifieke doelgroepen, zoals schaamte, zonde en wonden, en mannen, vrouwen en mensen die worstelen met homoseksualiteit. In het slothoofdstuk beschrijft hij de rol die de gemeente volgens hem in processen van innerlijke genezing kan en moet hebben. Wat ik sterk vind aan dit boek, is de diepgang die Comiskey zoekt in het uitwerken van zijn thema's. Hij heeft zich theologisch gezien breed georiënteerd en citeert regelmatig theologen als Bonhoeffer, Moltmann, Barth en de onlangs overleden paus, terwijl hij ook allerlei praktijkvoorbeelden geeft uit zijn eigen leven of dat van mensen die hij kent. Hij wijdt bijvoorbeeld een heel hoofdstuk aan het thema 'schaamte', waarbij hij diepgaand uitwerkt wat voor belemmerend effect schaamte kan hebben op onze onderlinge relaties en ons geloofsleven. Hij begint het hoofdstuk met de zin: 'Schaamte is de "regenjas" van de ziel die het levend water afstoot dat ons anders als geliefden van God zou bevestigen' (75). In het volgende hoofdstuk gaat hij op soortgelijke wijze in op de effecten van de zonde in ons leven. Comiskey wijst erop dat 'zonde' in de westerse cultuur eigenlijk weggeredeneerd wordt en dat ook de christelijke gemeente met die denktrant besmet is. 'De taal van de zonde is vervangen door de seculiere taal van herstel... Hoe kan Christus onze zonde-last op Zich nemen wanneer we die in seculiere bewoordingen tot uitdrukking brengen?' (107). Daaraan gekoppeld werkt hij in dit hoofdstuk het belang van schuldbelijdenis uit, niet alleen aan God, maar vooral ook aan elkaar. Dat laatste, de rol van de christelijke gemeenschap, is trou-

wens een rode draad door het boek heen. Keer op keer benadrukt Comiskey hoe belangrijk en heilzaam het voor een christen is zijn nood te delen met op zijn minst enkele medegelovigen. Hij is ervan overtuigd dat er genezing gevonden kan worden in die daadwerkelijke 'gemeenschap der heiligen', in het tegenover elkaar erkennen van je zwakheid. In plaats van oppervlakkig met elkaar om te gaan en de schone schijn op te houden, is het heilzaam je noden en worsteling met elkaar te delen. Op die manier wordt Christus' kracht zichtbaar in zwakheid – vandaar ook de titel van zijn boek.

Het op één na laatste hoofdstuk van het boek is gewijd aan homoseksualiteit. Gezien Comiskey's persoonlijke achtergrond is het niet verwonderlijk dat hij dit onderwerp expliciet ter sprake brengt. Op grond van zijn eigen ervaring en zijn werk voor *Desert Stream Ministries* is hij ervan overtuigd dat mensen met homoseksuele gevoelens door de kracht van het kruis kunnen veranderen (hijzelf spreekt van genezing) en die visie werkt hij in dit hoofdstuk nader uit. Het is 'slechts' één hoofdstuk temidden van een tiental andere. Persoonlijk ben ik er erg blij mee dat hij op die manier het onderwerp in een bredere context plaatst, omdat daaruit naar voren komt dat homoseksualiteit slechts één van de vele problemen is waarmee mensen kunnen worstelen en waar ze door Christus' genade vrij van kunnen worden.

Ik wijs ten slotte op twee minpunten van het boek. Ten eerste heb ik me regelmatig afgevraagd welke doelgroep Comiskey nu op het oog heeft: 'gewone' mannen en vrouwen die zoeken naar een weg om met hun eigen gebrokenheid om te gaan, of theologen. De exegetische gedeeltes zijn namelijk vrij abstract, haast filosofisch geschreven en vaak moeilijk te volgen. Dat ligt niet aan de vertaling, want bij enkele Engelstalige boeken die ik van hem las, was dit ook het geval. Dit is jammer, want het vermindert de leesbaarheid van het boek. Mijn tweede opmerking betreft zijn visie op de rol van mannen en vrouwen in het huwelijk en de positie van vrouwen in het algemeen, en vooral zijn

theologische onderbouwing daarvan. Hoewel Comiskey enerzijds duidelijk aan geeft te geloven in gelijkwaardigheid van man en vrouw, benadrukt hij ook diverse malen de verschillende rollen die zij vervullen. De man is volgens hem meer initiërend, meer gericht op daden, de vrouw meer gericht op relaties. De hoofdstukken over mannen resp. vrouwen zijn uiteraard gebaseerd op deze visie. Comiskey baseert deze visie op het scheppingsverhaal in Genesis 2, waar staat dat de man uit aarde is geschapen en de vrouw uit de rib van de man. 'Hierdoor zou de man een speciale relatie aangaan met de aarde en zou hij een grotere geneigdheid hebben om zich te identificeren met het werk van zijn handen dan de vrouw. De vrouw daarentegen werd uit de man gevormd. Daardoor had Eva meer de neiging zich te identificeren in termen van haar relaties' (24). Afgezien van de vraag hoe je denkt over de door Comiskey voorgestane rolverdeling tussen man en vrouw, vind ik de theologische onderbouwing daarvan ver gezocht. Voor mij is het de vraag of je zulke vergaande consequenties uit genoemde verzen in Genesis mag trekken. Desondanks vind ik dit boek zeer de moeite waard, juist vanwege het appèl om te streven naar echte onderlinge verbondenheid en openheid binnen de gemeente, en vanwege de plek die homoseksualiteit krijgt binnen een groter geheel.

Annelies Barth (oud-journalist en aankomend maatschappelijk werker, studeerde van 1986-1988 aan London Bible College en schreef o.a. 'Tegendraads? Een andere kijk op homoseksualiteit' en 'Allenstaand: een ander verhaal')

Mensen van de weg. Gerard den Hertog, Boekencentrum Zoetermeer 2005, 91 blz., €10,00

Opnieuw een deeltje uit de serie *Meditaties*, deze keer van de hoogleraar ethiek van Apeldoorn, Gerard den Hertog. Verrassend genoeg is de prijs gedaald: van gemiddeld €12,50, naar €10,00 nu (vgl. mijn recensie in 21.3 – 2004, p. 57). De kwaliteit is er niet minder

om geworden. Den Hertog gaat in 17 meditaties het boek *Handelingen* door, van hoofdstuk 1 t/m 28. Opvallend in deze meditaties is de bijna natuurlijke verbinding tussen grondige exegese en achtergrondinformatie met de actualiteit van nu. Dat is uiteraard de verdienste van Den Hertog, want zo natuurlijk is die verbinding doorgaans niet. Wel is het jammer dat het genre van de meditatie zich niet leent voor nadere toelichting of uitdieping van bepaalde opmerkingen. Zo zou ik nog wel eens meer willen horen over de gedachte dat Petrus en Johannes naar Samaria moeten komen voor het gebed om de Geest, omdat 'de persoon Filippus tussen deze mensen en Jezus in staat' en men 'dus' nog niet tot een levend en bewust geloof gekomen was. En ook prikkelt de opmerking op p. 52 'dat het bestaan van de synagoge na Christus vanwege de betekenis van de lezing van de Tora een eigen, onopgeefbare betekenis heeft'.

Teun van der Leer

Van en voor allen; Wegwijzers naar een inclusieve geloofsgemeenschap met mensen die een verstandelijke handicap hebben. dr. Herman P. Meininger (red.), Meinema Zoetermeer 2004, 308 blz., € 21,50

Dit boek is een zoektocht naar een inclusieve geloofsgemeenschap. Een poging om in de kerkelijke praktijk het denken en spreken over verstandelijk gehandicapte gemeenteleden in termen van 'zij' en 'wij' te overstijgen door consequent te handelen in termen van een inclusief 'wij'. In een 19-tal bijdragen, wegwijzers genaamd, geven diverse auteurs vanuit hun eigen werksituatie ervaringen in die zoektocht weer. Een aantal van hen doet dat als geestelijk verzorger in een zorginstelling, anderen vanuit de praktijk van een lokale gemeente of het onderwijs. De ontmoeting met de verstandelijk gehandicapte medemens is het vertrekpunt van de wegwijzers. Vanuit die ontmoeting wordt de vraag uitgewerkt wanneer een gemeente een inclusieve geloofsgemeenschap genoemd kan worden en wat hiervan de

consequenties zijn voor de vieringen, het leren, het pastoraat, de gemeenteopbouw en het diaconaat. Het boek is bedoeld voor geïnteresseerde gemeenteleden, kerkelijke vrijwilligers, voorgangers en andere ambtsdragers, kortom allen die zich bezig willen houden met de vraag hoe in hun gemeente, parochie of geloofs-gemeenschap deze manier van geloven en kerk-zijn gestalte gegeven kan worden. In de inleiding geeft de redacteur een theologische onderbouwing van de gedachte van een inclusieve geloofs-gemeenschap door het uitwerken van het begrip 'vreemdelingschap'. In eerste instantie komen mensen met een verstandelijke beperking over als vreemden. Mensen die niet passen in de gangbare orde. Die vreemden geven een gevoel van onzekerheid, hebben een destabiliserend effect op de eigen identiteit. De bijbelse opdracht tot gastvrijheid jegens de vreemdeling wordt doorgetrokken naar de verstandelijk beperkte medemens. De ontmoeting met de ander vervuult de eigen zekerheden voor nieuwe regels die het samenleven met die ander nu eenmaal met zich meebrengt. De ander mag worden gewaardeerd niet *ondanks*, maar juist *vanwege* zijn anders-zijn.

In het deel over 'vieren' wordt in een aantal praktijkvoorbeelden getoond wat het voor de liturgie kan betekenen als mensen met een verstandelijke handicap daaraan deelnemen. Het belang van de dialoog wordt duidelijk, evenals de noodzaak om daarbij gebruik te maken van diverse vormen van expressie.

In de wegwijzers over 'leren' wordt gepleit voor een aangepaste leerhouding. Leren kan alleen in een ontmoeting. In een gemeenschap der heiligen krijgt dit een bijzondere lading. Zijn we als gemeente bereid en in staat om naar de verhalen van het verstandelijk beperkte gemeentelid te luisteren en oog te hebben voor het eigen karakter van het leerproces wat hij of zij doormaakt? Behalve kennis van dit leerproces is vooral het bewustzijn dat de rol van wetende en niet wetende voortdurend wisselt (wederkerigheid) de basis voor het leerhuis waarin verstandelijk beperkte mensen participeren. Een mooi

voorbeeld van een wegwijzer over 'pastorale presentie' is de bijdrage over het levensverhaal als middel in de communicatie. Om iemand goed te kunnen begeleiden is het nodig hem of haar goed te leren kennen. Omdat de verbale mogelijkheden nogal eens beperkt zijn, is het goed, als de familie van betrokkene de belangrijkste gebeurtenissen en ervaringen in een verhaalvorm, liefst geïllustreerd met foto's e.d. vastlegt. Afhankelijk van zijn of haar mogelijkheden kan de persoon in kwestie daar natuurlijk zelf bij betrokkenen worden. Het is de bedoeling dat het eigene van de persoon zoveel mogelijk in het verhaal naar voren komt. Wordt dit middel in de zorg vaak gebruikt om een zorgplan samen te stellen, in het pastoraat zou het een uitgangspunt kunnen zijn om de gehandicapte goed te kunnen begrijpen, en zijn/haar verhaal in contact te brengen met het verhaal van God.

In de bijdragen over 'gemeenteopbouw en beleid' en 'dienen door delen' worden vanuit de eerder genoemde principes van gastvrijheid en wederkerigheid een aantal concrete suggesties gedaan en voorbeelden gegeven. Het meest sprekende voorbeeld is dat van de wijkgemeente 'Het Erfdeel' te Meppel, waar mensen met een verstandelijke beperking zelfs dienen in het ambt.

Van en voor allen is een goed toegankelijk boek, zeker ook door de beschreven ervaringen van geestelijk verzorgers en begeleiders. De ontmoeting met de verstandelijk beperkte medemens kan tot op zekere hoogte meebeleefd worden. Dat geeft een goede illustratie van de attitude die in het boek als basisvoorwaarde wordt gevraagd. Hoewel niet alle 'wegwijzers' even relevant zijn en diverse bijdragen elkaar nogal eens overlappen, biedt het boek, naast veel mogelijkheden tot reflectie op de situatie in de eigen gemeente, veel suggesties voor een zoektocht naar een inclusieve geloofsgemeenschap.

drs. Albert van de Streek (werkt met verstandelijk gehandicapten in speciaal onderwijs en catechese)

Is geloven redelijk? Wessel Stoker,
Meinema Zoetermeer 2004, 264 blz., € 27,50

Wie dit boek tegenkomt in een boekwinkel en de kleurige cover met de toeganke-lijke titel *Is geloven redelijk?* ziet, zal ongetwijfeld vermoeden met een geschikt werkje voor een ongelovige kennis of een twijfelend familielid van doen te hebben. Ook de vriendelijke tekst op de achterkant ('Is geloven redelijk? Sommigen geven bewijzen voor het bestaan van God.

Anderen menen dat er geen redenen voor het christelijk geloof te geven zijn.') geeft daar alle reden toe. Niets blijkt echter minder waar te zijn. Wessel Stoker, als godsdienstfilosoof verbonden aan de VU, had er wellicht goed aan gedaan zijn stevige geloofsverantwoording te voorzien van een ondertitel als 'een hermeneutisch-fenomenologische geloofsverantwoording.' Want dat is waar het om gaat. De omslag daargelaten, is het boek van Stoker zeker de moeite waard. Op door-gaans heldere wijze probeert hij een geloofsverantwoording te geven in een postmoderne en pluralistische tijd. Hij haalt daarvoor veel uit de kast. Uit de boekenkast wel te verstaan: het hele boek door gaat Stoker in dialoog met collega's, bekritiseert hun werk en gebruikt hun concepten. Dat maakt het boek ook inter-essant voor wie het niet eens is met Stoker. *Is geloven redelijk?* bestaat uit twee delen. Het eerste deel bekijkt en evalueert de geloofsverantwoording van Tillich en Alston. Het tweede deel is de eigenlijke hermeneutisch-fenomenologische geloofs-verantwoording van Stoker. In dit deel worden drie argumenten ontwikkeld die tezamen een cumulatief argument vormen voor de claim 'mensen ervaren heil van Godswege in Christus.' Die drie argumen-ten zullen we nu bekijken en verder toe-lichten.

1) *Fenomenologie beschrijft het trans-intentionele moment van de ervaring als een 'verza-digd fenomeen'.* Een ervaring impliceert altijd intentionaliteit, een gerichtheid van-uit de mens. Dat lijkt niet goed te rijmen met Gods manifestatie 'die zich aandient zonder een intentie van de kant van de mens'. Stoker tracht de spanning op te los-

sen door te kiezen voor de term 'trans-intentioneel': 'de relatie met God over-stijgt onze intenties, onze betrokkenheid op mensen en dingen binnen de wereld.' Nauw daarmee verwant is de religieuze ervaring als 'een verzadigd fenomeen'. De klassieke fenomenologie stelt dat een object altijd slechts vanuit een bepaald ge-zichtspunt wordt gezien en dus aange-vuld moet worden met intentionaliteit. Stoker volgt Marion die tegenover zo'n 'arm fenomeen' het idee van een 'verza-digd fenomeen' stelt. Als voorbeeld noemt hij een schilderij. Dit fenomeen hoeft niet aangevuld te worden met intentionaliteit, maar geeft 'buitenmatig meer dan wat de kijker verwacht'. Op een dergelijke ma-nier is ook een openbaring van God te omschrijven als een 'verzadigd feno-meen'.

2) *Bijbelse verhalen als Marcus geven in ver-haalvorm een narratieve verklaring van het geloof dat Jezus de levende Zoon van God is.* Marcus vertelt een verhaal, een narratief. Dat verhaal tracht van de heterogene gegevens een geheel te maken, dat een duidelijke boodschap uitdraagt: 'Jezus Christus is de Zoon van God.' Het verhaal doet iets met de lezer. Stoker schrijft: 'Gaandeweg ontdekken de lezers dat zij-zelf medespelers in het verhaal zijn.' De vraag is met wie de lezer zich identifi-ceert. Met de ongelovige discipelen of met de naamloze vrouw die Jezus zalft voor zijn begrafenis?

3) *De instemming met het geloof is te typeren 'als een affectieve, absolute-relatieve betuiging, een geloven-in.'* Met betrekking tot de zin-snade 'absolute-relatieve betuiging' wijst Stoker erop dat instemming met het geloof absoluut is wat betreft inhoud en aannahme. Instemming is echter ook rela-tief omdat het een individuele beoorde-ling betreft. Bovendien is geloof nooit absoluut bewezen, maar moeten tegenar-gumenten voortdurend bevredigend beantwoord worden om aan de eis van redelijkheid te blijven voldoen. De ruimte ontbreekt helaas om grondig de onderlinge samenhang en redelijkheid van de verschillende argumenten naar voren te brengen, maar het moge inmid-dels duidelijk zijn dat uw ongelovige ken-

nis van goeden huize moet komen om Stoker te blijven volgen. Het uiteindelijke cumulatieve argument van Stoker vind ik weinig overtuigend. Daarvoor zijn er teveel zwakke of onduidelijke schakels. De grootste zwakte van *Is geloven redelijk?* ligt daarin dat Stoker allerlei zeer diverse concepten aan elkaar probeert te koppelen. Hij geeft de lezer het idee dat de verschillende schrijvers die hij behandelt als het ware aan één tafel over hetzelfde onderwerp zitten te praten. De werkelijkheid is weerbarstiger: de verschillende invalshoeken van de schrijvers maken hun concepten vaak moeilijk compatibel. Tekenend is een passage waarin Stoker Derrida's idee van het 'mystieke fundament van het gezag' aanroep als 'dekking' voor de stelling dat de Schrift het 'gezaghebbende basisdocument van de kerk' is. Derrida's stellingname is niet alleen op zich al verre van onomstreden, deze wordt ook nog eens geuit in een juridische context die weinig van doen heeft met het onderwerp van het boek. De waarde van *Is geloven redelijk?* zit veel meer in de talloze deeldiscussies waarin Stoker scherppzinnig ruimte schept voor geloven en goddelijke openbaring. Het boek zit vol met inzichten waar iedereen die zich grondig wil verdiepen in de filosofische mogelijkhedenvoorwaarden voor religieus geloof zijn voordeel mee kan doen.

Matthijs den Dulk (student theologie en wijsbegeerte in Leuven, België)

Demonstrant, lobbyist of gesprekspartner? De presentie van de kerk in de samenleving. *A.A. van Houwelingen e.a. (red.), Kok Kampen 2005, 199 blz, €24,90*

Dit boek bundelt een groep zgn. 'Leidse Lezingen', naar aanleiding van de vereniging van de Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de Evangelisch-Lutherse Kerk op 1 mei 2004 tot de Protestantse Kerk Nederland (PKN). De ondertitel zette mij wat op het verkeerde been. Hoewel het boek veel waardevol denkma-

teriaal voor ook andere kerken dan de PKN biedt, handelt het voornamelijk over de PKN en dan is het lidwoordje 'de' bij kerk m.i. iets te pretentius gebruikt. De meeste bijdragen zijn afkomstig van schrijvers uit twee van de in de PKN gefuseerde kerken. Dat is een gemis en maakt het boek voor 'buitenstaanders' minder interessant. De begrippen demonstrant en lobbyist in de titel van deze bundel drukken iets uitdagends uit. Dat wekte mijn nieuwsgierigheid. Bij het woord gesprekspartner is dat bij mij veel minder het geval. Het gaat voornamelijk over 'het spreken' van de kerk in deze bundel. Dat gebeurt in allerlei toonaarden. Dat maakt de bundel toch weer wel interessant, ook voor iemand van buiten de PKN.

De thema's die in de bijdragen aan de orde komen zijn: het spreken van de kerk m.b.t. maatschappelijke, staatkundige en culturele thema's, de plaats van de kerk in de samenleving, de scheiding van kerk en staat en de rol van de kerk in de samenleving. Daar leveren vooral de volgende teksten uit de kerkorde van de PKN de nodige gespreksstof voor:

Artikel I,2: *levend uit Gods genade in Jezus Christus vervult de kerk de opdracht van haar Heer om het Woord te horen en te verkondigen*
 Artikel I,6: *De kerk belijdt telkens opnieuw in haar vieren, spreken en handelen Jezus Christus als Heer en Verlosser van de wereld en roept daarmee op tot vernieuwing van het leven in cultuur, maatschappij en staat,*
 Artikel I,8: *De kerk is gezonden in de wereld en geroepen tot de bediening van de verzoening, in verkondiging en dienst aan alle mensen en aan alle volken te getuigen van het heil in Jezus Christus.*

De vragen die daarbij o.a. aan de orde komen zijn: Hoe kunnen wij de roeping van de kerk en de gemeente verstaan in onze tijd en in onze multicultureel geworden samenleving? Verraadt de formulering van de kerkorde niet een verborgen theocratische agenda of legt de kerk zich neer bij het gegeven één van de vele religieuze groeperingen, (service centra) te zijn? Wat kan de kerk bijdragen aan een goede samenleving en hoe zal dat gestalte moeten krijgen? Wat verwacht onze samenleving ten aanzien van de kerk? Niet al deze

vragen krijgen evenveel aandacht. De laatste vraag is bijvoorbeeld niet gesteld aan iemand van buiten de kerk. Er komt ook geen vertegenwoordiger van een migrantenkerk uit de Bijlmer aan het woord of iemand uit evangelische of pinksterkring (zelfs niet uit de kring van het Evangelisch Werkverband binnen de PKN). Voorzover die kringen wel de aandacht krijgen is het toch in wat defensieve zin. Dekker, studie-secretaris bij de IZB, ziet in die evangelische beweging een factor van betekenis voor de vernieuwing van de kerk.

Anderen volgen hem daarin min of meer schoorvoetend. Brinkman, decaan van de theologische faculteit van de VU, signaleert een zich emanciperende evangelische en charismatische beweging op o.a. het gebied van de academische theologie beoefening, als een kans om de brug te slaan tussen de klassieke hoofdstroom van de Nederlandse Reformatie en een aantal evangelische zijrivieren die misschien ook nog wel eens een hoofdstroom zouden kunnen worden. Verder ziet hij de instroom van christenen uit andere culturen in Nederland en een grote onbevangenheid van jongeren t.a.v. het christelijk geloof kansen bieden aan de kerk om zich vruchtbaar te presenteren in een bijdrage aan de vernieuwing van het leven van mensen in de huidige cultuur¹³¹). Een groter accent verdient ook de plaatselijke gemeente en haar getuigend spreken én diaconaal handelen. Een accent dat in deze bijdragen nog wat onderbelicht blijft ten gunste van het landelijk spreken van de kerk. Dat landelijke accent is overigens weer iets dat bij evangelische groeperingen, vanwege het ontbreken van een gezamenlijke 'spreekbuis', zwak ontwikkeld is. Een centraal thema in de diverse bijdragen is de passage uit de kerkorde 1,6 ...*en roept daarmee op tot vernieuwing van het leven in cultuur, maatschappij en staat*. Duidelijk wordt gesteld dat het hier niet gaat om de (her)kerstening van de Nederlandse samenleving, maar om de vernieuwing van mensen. Vernieuwing die in verband wordt gebracht met het bijbelse begrip bekering. Individuele mensen gaan dan in de plaatselijke situatie als zout en licht in de samenleving functione-

ren in de kracht van de Heilige Geest. Niet het instituut kerk kan dat bewerken. Dit wordt ook niet als een 'bouwen aan Gods Koninkrijk gezien', maar als het als bewoner al functioneren onder het gezag van dat Koninkrijk van God dat nog moet komen (het eschatologisch perspectief). Bij dit eschatologisch aspect voegt Kole in zijn bijdrage het christologisch aspect en het pneumatologisch aspect. Mensen worden door hun geloof in Jezus Christus veranderde mensen en zijn door Zijn dood en opstanding burgers geworden van dat Koninkrijk, vernieuwd door het werk van de Heilige Geest die gemeenschap schept als mensen Christus navolgen. Daarbij breekt hij een lans voor een verbreed spreken van de kerk met ook diaconale daadkracht. Interessant zijn de beschouwingen die De Leede wijdt aan de positieve en de negatieve verhouding tussen Evangelie en cultuur, tussen kerk en staat, de *civitas dei* = de kerk met haar verkondiging en haar gerechtigheid en de *civitas terrana* = de staat en de overheid, het aardse leven met zijn ordeningen. De Leede betwijfelt of die twee zich wel zo harmonisch tot elkaar verhouden als in bv. de Lutherse twee rijken leer wordt verondersteld. Daar was de *civitas terrana* overgelaten aan het doen en laten van de staat, de overheid. En ineens bleken die 'eigen terrein' voor Hitler en de zijnen. En wat kostte het in de hoofden en de harten van gelovigen een moeite om juist vanwege het recht Gods zich op het terrein van de staat, met kritiek, met opstand en verzet te begeven. Het vanuit een negatieve verhouding ten opzichte van de *civitas terrana* als het rijk van de boze de samenleving diskwalificeren, zoals doperse radicalen deden, kan slechts tot een getuigenispolitiek leiden. Rouvoet snijdt het thema van de scheiding tussen kerk en staat aan. In de huidige discussie dreigt die scheiding een overaccentuering te krijgen. Geloof als zodanig in al zijn uitingsvormen wordt daarmee verbannen uit de publieke sector naar de private sector. Hij ziet het 'Jezus is Heer' als een onopgeefbare zaak van belijden van de kerk. Daaruit vloeit z.i. het missionair elan voort. De kerk wil iets met deze wereld en de waarheid als 'public truth'

uitspreken, opdat het evangelie als een zuurdesem alle verhoudingen doortrekt. Haalt dat spreken van de kerk nu wat uit? Het als kerkinstituut landelijk 'ex cathedra' uitspraken doen over zaken als de kernbewapening, waar ook binnen de kerk de meningen voor verdeeld waren, is niet effectief en geloofwaardig gebleken. De PKN heeft als erfenis meegekregen vanuit de hervormde kerk de visie op en de band met de hele samenleving en het present zijn in die samenleving voor iedereen. Vanuit de gereformeerde kerken kreeg zij de visie mee, gebaseerd op de zogenaamde soevereiniteit in eigen kring, dat ieders persoonlijke verantwoordelijkheid voor de samenleving via christelijke organisaties in de samenleving gestalte krijgt. Als die visies samengevoegd worden en verankerd in het spreken en handelen van de plaatselijke gemeente, dan ziet Plaisier, scriba van de PKN, de rol van de kerk in de samenleving eerder in betekenis en effect toe- dan afnemen. Ook als dit een kwestie van lange adem is of wordt. Voorbeelden daarvan liggen bijvoorbeeld op het gebied van het asielbeleid van de overheid, het euthanasiedebat en de 24 uren-economie. Ook het bewaren van dat wat waardevol is heeft betekenis. Al met al een bundel waarvan de inhoud verder reikt dan ik hier kan bespreken. Een bundel die tot nadenken stemt en tot verder gesprek uitnodigt, ook of juist buiten de PKN muren. Het gesprek is nu nog teveel intern PKN gericht. Het 'over de heg' meeluisteren met dit interne gesprek vond ik echter zeer de moeite waard. In het meer extern gericht aanbevolen vervolgesprek, met ook evangelische deelnemers, zou ik het interessant vinden om het dan ook meer over de toekomst van de kerk te hebben aan de hand van wat nieuwere trends, dan de veel besproken secularisatie en individualiseringstrends. Bijvoorbeeld door in te gaan op de in het boek *Megatrends Nederland* door A. Bakas geprojecteerde zeven megatrends voor het Nederland Anno Domini 2050. Hij noemt dan o.a. die van natiestaat tot nieuwe tribalisering, van tradities naar technologische, spirituele en milieurevoluties, van laissez faire naar veiligheidsobsessie, van

overheidscontrole naar het einde van de verzorgingsstaat, van corporatieve democratie naar aandeelhoudersdemocratie, van calvinisme naar aziatisering, islamisering en deseksualisering.

drs. Joop G. Brongers (organisatiesocioloog en met vreugde dienstbaar in diverse (inter)kerkelijke en christelijk sociale netwerken en verbanden)

Studiebijbel Nieuwe Testament, digitale editie. G. v.d. Brink, J.C. Bette en A.W. Zwiep (red.), Centrum voor Bijbelonderzoek Veenendaal 2005, € 350,00

Over de Studiebijbel is in de afgelopen jaren in Soteria meermalen geschreven. Alle recensies beoordeelden het werk als bijbelgetrouw, diepgaand en nauwkeurig. Het uitkomen van de complete serie van 17 delen op een cd-rom biedt een gemakkelijke beschikbaarheid van veel informatie. Het was een prettige ervaring de mogelijkheden van de cd-rom te ontdekken en die te vergelijken met het zoeken in boeken. Installeren gaat vlot (letterlijk heel snel), al bleven bij mij enkele foutmeldingen aan het programma verbonden, waarvan ik het belang niet bevroeden kan, maar die bij het afsluiten telkens terug kwamen. Ik vind het zelf verder ook naar dat ik een studiebijbel meen te installeren en dan geconfronteerd wordt met de merknaam van de softwarebouwer die me niets zegt. Misschien is het mijn opvoeding, maar ik denk dan altijd dat ik alweer iets fout heb gedaan. Enfin, deze opmerkingen komen van een matig computervaardige; men kan ze herkennen of er om grinniken, maar ik vind zo'n start irritant. Ik heb overigens niet gemerkt dat het programma iets niet goed zou doen, ondanks die foutmeldingen, en heb er in het gebruik geen last van gehad. Wat een kennis, wat een informatie, wat een precieze woordverklaring en wat een stevige theologische inhoudelijke commentaren zijn hier beschikbaar. Heel makkelijk kan vanuit zoekfunctie of bijbelboekenindex gezocht worden naar bijbelboek, inleiding of hoofdstuk en vers. De teksten

zijn te lezen in de versies van Statenvertaling en NBG '51 en worden (indien de lezer dit wenst) aangevuld met vertaal-bijzonderheden in Engelse, Franse en Duitse vertalingen. Solitair, maar ook interlineair zijn Griekse teksten (TR, H-F en N²⁵ en N²⁷) beschikbaar. Belangrijk voor de daarin geschoolden, maar prettig voor de niet-classici is dat commentaar en uitleg geen kennis van het Grieks vereisen. Mooi is overigens de concordantie-functie, die niet alleen volledige woorden, maar ook woorddelen op een overzichtelijke manier gegroepeerd weet weer te geven. Zelf ben ik met deze Studiebijbel bezig geweest om preken te maken n.a.v. het bouwen op een rots en Jezus' woord 'Ik noem u vrienden'. Ik ben erg geholpen door de makkelijke manier waarin de Studiebijbel mij gidste naar de verschillende schrijfwijzen én betekenissen van woorden die met steen/rots te maken hebben. Net zo verrast was ik om een groep Nederlandse woorden als broeder, vriend en kind steeds teruggevoerd te zien worden op slechts één Grieks zelfstandig naamwoord. Het eerste hielp me om tot voor mij nieuwe verbindingen te komen met andere teksten uit het Nieuwe Testament; het tweede behoedde me om al te mooie ideeën in teksten in te lezen. In aansluiting op wat geschreven is over de boekuitgaven van de Studiebijbel kan ik dan ook alleen maar positief zijn over deze beschikbaarheid van informatie op cd-rom. Lastig vond ik het dat de Studiebijbel alleen een uitleg per tekst of woord geeft. Ik miste de mogelijkheid om in één oogopslag de context van een aantal verzen beschikbaar te hebben. Bij het nauwkeurig lezen en bestuderen van een volgende tekst was ik dan toch te makkelijk kwijt wat ik in en over de vorige las. Ik loste dat op door Online Bible en Studiebijbel beide 'open' te hebben, maar handig vind ik dat niet. Maar verder: zeer aanbevolen als actueel commentaar en voor uitgebreide woordstudie. Zelfs voor de minder vaardige computeraars is de vele informatie zeer toegankelijk (en 't scheelt toch mooi een meter boekenplank!)

Douwe Visser (lekeprediker)

Who can be saved? Reassessing Salvation in Christ. *Terrance L. Tiessen, InterVarsity Press Leicester 2004, 511 blz., £ 16,99*

In dit lijvige boek probeert Tiessen opnieuw een antwoord te formuleren op de vraag wie er uiteindelijk gered worden, en welke rol de religies hebben in de bedoeling die God met deze wereld heeft. Hij beschrijft zijn eigen omkeer van een ecclesiocentrische visie (buiten de kerk geen heil) naar wat hij noemt 'accessibility', een gedachte die hij uitwerkt in welgeteld dertig stellingen. Kern van zijn verhaal is dat het heil weliswaar alleen door Christus tot stand komt, maar dat het ook toegankelijk (accessible) is voor mensen die nooit de gelegenheid hebben gehad het evangelie te horen en er positief op te reageren. Hij beargumenteert zijn stellingen met behulp van een heleboel filosofie, heerlijk overzichtelijke schema's, en veel redeneringen in de trant van 'God wist van te voren hoe deze persoon op het evangelie gereageerd zou hebben, ware hij in de gelegenheid geweest het evangelie te horen, wat helaas niet het geval was....' Tiessen is zeer optimistisch over de reikwijdte van het heil. Er zijn veel uitverkorenen buiten de kerk. Uiteindelijk komt ieder mens wel ergens op een bepaald moment in zijn leven in contact met de bijzondere openbaring (???) van God en kan hij daarop reageren, ook al hoort hij nooit een woord evangelie en zegt de naam van Christus hem niets. Hij komt al redenerend in het vaarwater van een stevige natuurlijke theologie, een verkiezingstheologie die zich wel erg ver uit de buurt van de evangelieverkondiging en de openbaring van Christus ophoudt. Ook annexeert hij verscheidene theologen (van Irenaeus tot Edwards) die weliswaar nog niet hadden ontdekt wat hij heeft ontdekt, maar verder denkend op hun spoor zou je toch tot de conclusie kunnen komen dat ook zij aanhangers van de 'accessibility'-theorie waren. Wat nog maar de vraag is. Ik vind dit boek niet sterk. Tiessens Anliegen is zonder meer integer. De vragen rond de theologia religionum krijgen steeds weer een nieuwe actualiteit en

moeten steeds weer opnieuw doordacht worden in rapport met de tijd en met het oog op de missionaire roeping van de kerk. De wijze waarop Tiessen dat doet is mijns inziens niet overtuigend. Maar al te vaak komt hij het niveau van speculatie niet te boven. Het moet dieper, meer gegrond in de bijbelse openbaring, en met respect voor de grenzen die daarin gegeven zijn. Het door Tiessen afgewezen agnosticisme van Stott en Packer staat mijns inziens heel wat dichterbij de Bijbel. Sommige vragen zijn gewoon onze zorg niet, die mogen wij vrolijk en met vertrouwen overlaten aan de rechtvaardige God. Er was eens een man die aan Jezus vroeg of het bij wijze van spreken vol zou zijn in de hemel. En Jezus zei alleen maar: 'Strijd jij om binnen te gaan' en liet verder zien dat wij in het einde grote verrassingen mogen verwachten. Een ander antwoord gaf Jezus niet. En het getuigt van theologische wijsheid om deze grens ten volle te respecteren.

drs. Nelly van Kampen-Boot

Searching for the True Church: Brethren and Evangelicals in Mid-Twentieth Century England. Roger Shuff, *Paternoster*, Milton Keynes UK 2004, 296 blz, £ 19,99

Al lange tijd ben ik gefascineerd door de vraag hoe het komt dat de bedelingenleer, de theologie van de Vergadering van Gelovigen, in Nederland en ook in de Verenigde Staten zoveel aanhang heeft buiten de kringen van de Vergadering zelf. Het is vooral opmerkelijk dat baptisten zowel in Nederland als in de V.S. massaal de bedelingenleer aanhangen. Zo heeft *Het Zoeklicht*, een blad dat de bedelingenleer verbreidt, meer abonnees onder Nederlandse baptisten dan het baptistenblad *De Christen*. En een predikant van een zogenaamde Vrije baptistengemeente heeft eens ontslag genomen omdat de gemeente wilde dat hij over Openbaring zou preken en dan wel op de wijze die in de gemeente gebruikelijk was, dat wil zeggen volgens de bedelingenleer. De predikant was geen aanhanger (meer) van de

bedelingenleer. Onder de Nederlandse baptisten is de invloed van de bedelingenleer overigens een vrij recente ontwikkeling: toen in 1948 de staat Israël werd opgericht, negeerde *De Christen* dat feit vrijwel geheel.

Ik wilde het boek van Shuff lezen om de Nederlandse situatie beter te begrijpen. Het dient zich namelijk aan als een geschiedenis van de wisselwerking tussen de Engelse Vergadering van Gelovigen (zowel de Open als de Gesloten Broeders) en andere Evangelischen. Parallellen met de Nederlandse situatie zijn echter moeilijk te vinden doordat Shuff wel gedetailleerd de ontwikkelingen in de Engelse Vergadering tussen 1930 en 1970 beschrijft, en de invloed die van de Vergadering uitging, maar niet de ontvangst van die invloed in andere kerken zoals de baptisten. Toch vielen me de volgende dingen op:

De Vergadering heeft een afkeer van theologische studie en een slecht ontwikkelde theologie van leiderschap – veel Nederlandse baptisten ook.

De Open Vergaderingen hebben een afkeer van centraal gezag – veel Nederlandse baptisten hechten extreem veel belang aan de autonomie van de plaatselijke gemeente.

De Vergadering veroordeelde de opkomst van de charismatische beweging – lange tijd moesten ook de meeste Nederlandse baptisten er weinig van hebben.

Zijn dit nu sporen van directe invloed van de Vergadering? Kan een historicus hier eens iets over schrijven?

Shuffs boek is volgens de omslag de eerste wetenschappelijke studie naar de Vergadering in bijna 40 jaar. Terwijl in de jaren '30 de evangelische beweging op haar zwakst was, was de Vergadering juist sterk; sindsdien zijn de verhoudingen omgekeerd. Lange tijd hadden 'de Broeders' binnen de evangelische beweging een veel grotere invloed dan op grond van hun aantal verwacht kon worden. Hun kracht lag volgens de auteur in een aantal factoren, zoals goede en krachtige leiders, onder wie een uitstekende bijbelwetenschapper (F.F. Bruce) en een geldschieter (bouwondernemer John

Laing). Hun zwakte was de overtuiging dat ze zich kerkelijk afzijdig wilden houden van andere christenen omdat die bij valse kerken behoorden. Hierdoor ontstond er verdeeldheid over de vraag of men de campagnes van Billy Graham mocht steunen. Shuff beschrijft hoe de gesloten Taylor-broeders het beleid van afscheiding ook tot andere terreinen des levens uitbreidden en het in de jaren '60 zo ver doorvoerden dat families en zelfs gezinnen uiteengescheurd werden omdat men niet met 'ongelovigen' aan één tafel mocht eten. Niet altijd is de schrijver objectief in zijn oordeel en het is duidelijk dat zijn sympathie niet bij de Broeders ligt. Het boek verscheen in de reeks 'Studies in Evangelical History and Thought', die een goudmijn vormt voor kennis van de Britse evangelicals. Dit boek en de meeste andere in deze reeks zijn bewerkte proefschriften; ze laten zien dat de evangelicals hun eigen geschiedenis serieus nemen en kritisch onderzoeken. Dit boek is gemakkelijk leesbaar maar zal door de vele namen en feitjes met name leden van Vergaderingen boeien.

dr. Pieter J. Lalleman

Transform your church with ministry teams, E. Stanley Ott, *Eerdmans Grand Rapids* 2004, 195 blz., \$ 16.00

Misschien denken sommige mensen bij het woord 'ministry' aan de vorm van gebed, waarin twee mensen met handoplegging bidden voor een derde. Deze gebedsvorm is onder andere door de Alpha-cursus in veel kerken bekend geworden. Het boek van Stanley Ott over 'ministry teams' heeft hiermee echter niets van doen. Het gaat over het belang van werken in teams in de gemeente, op welk terrein ook. De schrijver is daar duidelijk enthousiast over en zijn boek inspireert om hierover na te denken. Hij reikt een model aan dat een gemeente behoorlijk van karakter kan doen veranderen. Een model waarin het priesterschap van alle gelovigen volstrekt serieus genomen wordt, en ook conclusies getrokken wor-

den voor de praktijk van het gemeente zijn.

In veel kerken is het de gemeenteleiding (of het nu de predikant of de kerkenraad of het voorgangersteam is) die de koers van de gemeente uitzet, en ook de daarbij passende activiteiten initieert. Dat betekent veel verantwoordelijkheid op een beperkt aantal schouders. Het risico is dat dingen niet gedaan worden, omdat de leiding daarvoor geen visie of tijd heeft, terwijl er in de gemeente een enorm potentieel onaangesproken blijft. Een gemeente kan het in haar visie en structuur opnemen om voortaan meer uitdrukkelijk te gaan werken met teams, die niet slechts taakgericht zijn (zoals de meeste commissies, met een bepaalde opdracht van de kerkenraad), maar die ook als doelstelling hebben de gemeenschap en de geestelijke groei van de deelnemers te bevorderen. Niemand neemt meer een taak op zich zonder dat er een team is, dat gezamenlijk verantwoordelijk is en waarin de leden elkaar ook op allerlei manieren ondersteunen. Als zo'n groep bij elkaar komt, is het eerste waaraan aandacht gegeven wordt het welzijn van de groepsleden zelf. Noden of behoeften worden gedeeld, er wordt gebeden voor elkaar, er is ruimte om naar ieders persoonlijke verhalen te luisteren. Mensen worden als persoon gezien, en niet alleen als een paar handen voor een bepaalde job. De voordeelen zijn duidelijk. Er is minder kans dat iemand opbrandt, er is gedeeld enthousiasme, continuïteit is beter gewaarborgd, er wordt gebruik gemaakt van de gaven van individuele gemeenteleden. Een gemeente die in alle geledingen gebruik maakt van dergelijke teams (bijvoorbeeld voor het kinderwerk, het bezoekwerk, de evangelisatie, het beheer van gebouwen of financiën, en ga zo maar door) werkt daarmee rechtstreeks aan de vorming van haar leden én zal veel meer tot stand brengen. De gemeenteleiding zal het als haar taak moeten zien, om niet alles te willen controleren, maar ruimte te geven aan initiatieven 'van onderop'. Als er loyaliteit is aan de algemene gemeentevisie (die dan wel duidelijk geformuleerd en gecommuniceerd moet zijn, het liefst in één zin!)

kunnen teams hun eigen invulling geven. Heel interessant vond ik wat de auteur schrijft over 'different levels of sending'. Hij onderscheidt tot zes niveaus van 'permission giving'. Van: 'wij vertellen je wat er gedaan moet worden', via: 'je werkt zelfstandig en informeert ons direct', tot: 'je werkt helemaal zelfstandig'. Zeker in een overgangssituatie zal de leiding meer in de hand wil houden. Maar uiteindelijk wordt het een vreugdevolle bezigheid om teams die hun werk goed doen te zegenen en te ondersteunen.

Een theologische onderbouwing geeft de auteur door te wijzen op Paulus die voortdurend in teams werkte. En ook Jezus vormde een team van mensen die veel meer met elkaar deelden dan een overtuiging. Het behoort zelfs tot het wezen van God dat Hij werkt als team van Vader, Zoon en Heilige Geest. Het relatiegerichte van het christelijke geloof is een van de beste *selling points* vandaag. Dat dat ook in de gemeentestructuur een centrale plek krijgt, vind ik het nieuwe en verrassende van dit boek. Voor wie ermee aan de slag wil: het geeft praktische lijstjes met aandachtspunten (bijvoorbeeld van afspraken die je als team kunt maken: 'wij gebruiken email alleen voor bevestiging of informatie, maar nooit voor confrontatie').

Dick Westerkamp (predikant Nederlands Gereformeerde Kerk Houten en voorzitter van New Wine Nederland, een stichting die zich richt op geestelijke vernieuwing van de kerken)

De vastheid van het gesproken Woord. Het ontstaan van het Nieuwe Testament van stenogram tot canon. B.J.E. van Noort. *Teologia Dordrecht 2004, 270 blz., €19.95*

Dit boek is het resultaat van jarenlange studie en bedoeld om het geloof in de betrouwbaarheid van de Evangelieën te versterken. Ben van Noort stelt dat alle vier de Evangelieën binnen enkele jaren na Pinksteren geschreven zijn en dat de canon van het Nieuwe Testament in het jaar 70 afgesloten werd. Het boek is heel toegankelijk, mede doordat alle buitenlandse citaten zijn vertaald. De basis voor

de extreem vroege datering van de Evangelieën is Van Noort's stelling dat er onder Jezus' hoorders snelschrijvers waren, die hun aantekeningen uitwisselden en vrijwel direct publiceerden. Volgens hem sprak Jezus Grieks en was er dus ook geen vertaalslag nodig. Jezus' boodschap werd eerst opgeschreven en pas daarna in de gehele wereld gepredikt. Van een periode van mondelinge overlevering is geen sprake geweest.

Halverwege het boek is de stelling ontvouwd en volgt de toepassing op de uitleg van de Evangelieën. Alles in alle vier is in volstrekt chronologische volgorde opgenomen. Verhalen die parallellen lijken, zijn dat dus niet: Levi is tweemaal geroepen, Jezus heeft driemaal de tempel gereinigd, en er is tweemaal een verlamde door (hetzelfde!) dak voor Hem neergelegd. Wie er anders over denkt wordt door Van Noort denigrerend behandeld. De auteur 'bewijst' zijn stelling dat de Evangelieën gebaseerd zijn op stenografische verslagen door een nieuwe exegese van Lucas 1:1-4 en 1 Johannes 1:1-4. Deze exegese overtuigt echter niet doordat ze gebaseerd is op een onjuiste uitleg van het Griekse *perfectum*. Ook verwijst de schrijver naar Romeinse praktijken, maar hij moet erkennen dat we in het Grieks pas in de tweede eeuw bewijzen hebben van stenografie. De erkende expert op dit gebied, Alan Millard, heeft in *Reading and Writing in the Time of Jesus* (Sheffield 2000) laten zien dat er geen enkel bewijs is voor stenografie in de bediening van Jezus, maar Van Noort negeert dit boek. Sowieso zijn z'n redeneringen en bronnengebruik selectief en vaak niet steekhoudend. Zoals Mieke Brink terecht schreef in het Nederlands Dagblad: 'Niet alleen in de evangelieën en in Handelingen blijkt niets van een dergelijke documentatie, ook de oude christelijke schrijvers verwijzen er nergens naar. Terwijl dit voor de apologeten bijvoorbeeld hét argument zou kunnen zijn om te bewijzen dat de ooggetuigen betrouwbaar waren!' Dit dure boek is teleurstellend; het bewijst de bijbelgetrouwe wetenschap geen dienst.

dr. Pieter J. Lalleman

The Message of Leviticus. Derek Tidball, IVP Leicester 2005, 327 blz., £ 9,99

Weer een deeltje uit de prachtige serie *The Bible Speaks Today*. Omdat ik dit voorjaar het boek Leviticus uitgebreid bestudeerd had met het oog op een lezing daarover, nam ik het spontaan ter recensie mee. Onderweg vroeg ik me al af of dat wel verstandig was geweest, want ik wist nu toch 'alles' al over Leviticus. Nu, daar kom ik graag op terug! Tidball weet veel toe te voegen, zowel exegetisch alsook ten aanzien van de structuur en opbouw van het boek. Direct al in de inleiding weet hij een toon te treffen die tot verder lezen noopt. Hoewel Leviticus volgens hem over het algemeen een 'slechte reputatie' heeft, is het 'goed nieuws' voor tal van mensen: voor zondaren die vergeving nodig hebben, voor priesters die bekrachtiging nodig hebben, voor vrouwen die kwetsbaar zijn, voor armen die snakken naar vrijheid, voor gemarginaliseerden die waardigheid zoeken, voor dieren die bescherming nodig hebben, voor gemeenschappen die versterking behoeven, voor een schepping die zorg nodig heeft. 'All these issues, and more, are addressed in a positive way in Leviticus'. Tidball pleit hartstochtelijk voor een christelijke herwaardering van Leviticus (het is het boek dat joodse kinderen als eerste te lezen krijgen!), als het fundament voor het evangelie en een christelijke levenswandel. Aan de hand van een aantal verhelderende schema's neemt hij je mee het boek in en bepaalt je bij de z.i. centrale boodschap die het hele boek doortrekt: heiligheid. Als het waar is dat 'zonder heiliging niemand de Here zal zien' (Hebr. 12:14 NBG51), dan zou een variant daarop kunnen luiden dat 'zonder Leviticus niemand zal weten wat heiliging is'. Aanbevolen: voor bijbelstudie en voor prediking!

Teun van der Leer

Praktische Theologie. Nederlands tijdschrift voor pastorale wetenschappen 2005.2. René Hornikx, Henk de Roest & Sake

Stoppels (red.), Waanders Zwolle 2005, 150 blz., €13,50

Er verschijnt (gelukkig) veel materiaal voor de persoonlijke geloofsopbouw van mensen en ook voor de opbouw van de kerk/gemeente. De vraag is wel hoe die twee zich tot elkaar verhouden. De redactie van dit nummer van Praktische Theologie (PT) onderzocht vier methoden van geloofsopbouw én kerkopbouw (zoals het consequent wordt genoemd) waarin deze worden geïntegreerd. Waar, zoals ze het zelf zeggen, persoonlijke geloofsopbouw geen *zwerfsteen* is, maar een *bouwsteen* voor de gemeente als geheel. Elke methode wordt eerst zo neutraal mogelijk beschreven en vervolgens is er een verhaal uit een kerk waar die methode is toegepast. Het nummer sluit af met vier bijdragen die vanuit verschillende invalshoeken evaluerend naar het verzamelde materiaal kijken.

Deze opzet staat garant voor een boeiend leesavontuur dat veel op kan leveren voor ieder die zich betrokken weet bij geloofsen/of gemeenteopbouw. De vier methoden die behandeld worden zijn *Leven uit de Bron* en *Doelgerichte gemeente* uit de protestantse wereld en *Spiritualiteit als motor tot vernieuwing* en het *Rottenburger Model* uit de rooms-katholieke wereld. Alleen de beschrijvingen, juist ook in combinatie met de ervaringsverhalen, zijn op zich al de aanschaf van dit nummer waard, waarbij het verschil tussen de protestantse en de rooms-katholieke benadering (meer persoonlijk Christocentrisch tegenover meer institutioneel algemeen) wel opvalt, maar niet storend is, eerder leerzaam en prikkelend. Maar het wordt pas echt spannend bij de praktisch-theologische beschouwingen achterin. Groener kijkt door de bril van de spiritualiteit (van Waaijman) en constateert dat de sleutelvraag in West-Europa en zeker in Nederland is, hoe we de vrijblijvendheid te boven kunnen komen. Het probleem is volgens hem dat we niet durven aandringen op duidelijke keuzes. Overigens stel ik vast dat dit vooral voor de RK-modellen geldt, maar veel minder voor de andere twee. Rein Brouwer bespreekt de vraag

of geloofsopbouw inderdaad voorwaarde is voor kerkopbouw. Brouwer betwijfelt of geloofs- en kerkopbouw wel zo gemakkelijk aan elkaar gekoppeld kunnen worden, nog afgezien van het probleem dat niet helder wordt wat precies onder een en ander verstaan wordt binnen de verschillende modellen. Overigens kun je je afvragen in hoeverre hij de modellen werkelijk begrepen heeft in hun eigen intenties. Zo schrijft hij dat binnen PDC het overkoepelende doel kerkgroei is, een conclusie die m.i. alleen bij heel oppervlakkige kennisname van het model getrokken kan worden. Hoe dan ook, zijn kritiekpunt is dat waar geloofs- en kerkopbouw in elkaars verlengde worden gezien, kerkopbouw de afhankelijke variabele is en geloofsopbouw vooral een instrumentele betekenis krijgt. Dat wijst hij af, om vervolgens te pleiten voor geloofsvorming als primair doel in zichzelf en ('dus'?! 'de professionaliteit van kerkelijke opbouwwerkers te waarderen zonder hen lastig te vallen met een spiritueel eisenpakket'. U begrijpt: op deze pagina (246) aangekomen, is mijn klomp al minsten tweemaal gebroken. Wat is de kerk méér dan een gemeenschap van *gelovigen*? En hoe kun je die ooit van elkaar loskoppelen? Ik begrijp er weinig van, temeer daar Brouwer vlak daarvoor nog mooie dingen heeft gezegd over de verschuivingen in het vak van predikant van herder en leraar, via toeruster, vormingswerker en manager, naar mystagoog en geloofsopbouwer. De meest prikkelende en tot nadenken stemmende bijdrage vond ik die van Veerle Rooze, die onder de titel 'Kerk en vernieuwing' de vier modellen analyseert vanuit transformatieperspectief. Het verontrust haar dat kerken nog altijd uitgaan van evenwicht en stabiliteit, terwijl hun omgeving steeds meer gekenmerkt wordt door turbulentie en complexiteit. Volgens haar komen de in dit nummer behandelde modellen niet boven een rationalistische of formerende teleologie uit; veranderingsmodellen die uitgaan van vastomlijnde visies en/of doelen. Deze benaderingen lopen echter steeds meer tegen hun grenzen op: 'Het zijn benaderingen die uitgaan van een grote mate van evenwicht

en stabiliteit. Daarmee vindt een relatieve isolering van de dynamische omgeving plaats. Vanuit een bepaalde, meer vastomlijnde soteriologie en ecclesiologie is de keuze daarvoor verdedigbaar. Vanuit veranderingkundig oogpunt echter is een autonomie van doelen problematisch. De context waarin de kerk zich bevindt, heeft zo'n hoge ontwikkelingssnelheid en kent zo'n grote mate van onvoorspelbaarheid, dat doel en richting fundamenteel ambigu zijn' (253). Zij pleit vervolgens voor een transformatieve teleologie die de context als vertrekpunt neemt en via co-creatie tot implementatie komt. Tot die context rekent zij uiteraard ook Schrift en traditie. Haar punt is dat de context en/of een herbronning als hefboom kan dienen om uit het bestaande los te komen. Een zeer boeiende gedachte moet ik zeggen. Echt spannend wordt het als zij onder co-creatie aangeeft dat transformationeel leiderschap vraagt om het loslaten van controle en beheersing van het eigen initiatief, wat naar haar mening bij de protestantse modellen te veel gebeurt. Volgens haar heeft dat geen zin, omdat uit onderzoek zou blijken (Karl Weick) dat gedrag nauwelijks gestuurd wordt door intenties en overtuigingen en er een grote kloof bestaat tussen de 'theory in use' (wat mensen feitelijk doen) en de 'espoused theory' (wat mensen zeggen dat ze doen). De enige manier om tot transformatie te komen is h.i. om vanuit de 'theory in use' te werken.

Rooze heeft me zeer aan het denken gezet. Ik weet nog niet of ik het met haar eens ben. Ik zie bijvoorbeeld de grote voordelen van een vastomlijnde soteriologie en ecclesiologie en meen dan ook dat Schrift en traditie ons duidelijke doelen en richtingen aangeven. Maar als we die in de praktijk niet bereiken schieten we er ook weinig mee op. Ik ben bang dat wij veel te weinig rekening houden met wat mensen feitelijk doen, dat we zelfs verder gaan in onze verwachtingen dan wat mensen zeggen dat ze doen en dat we onze plannen baseren om wat wij menen dat de mensen behoren te doen...! In een gemeenteopbouwtraject dat we binnen de Unie van Baptistengemeenten de afgelopen drie

jaar in vier verschillende gemeenten gelopen hebben, werd vooral duidelijk dat gemeenteopbouw een gezamenlijke (co-creatie?!) trektocht is. Als er geen breed draagvlak is binnen de gemeente kun je het schudden. Maar dat draagvlak wordt mede gevormd door de innerlijke motivatie van mensen. Een andere conclusie van genoemd project was dan ook dat gemeenteopbouw zonder geloofsopbouw zinloos is (Het rapport waarin dit project beschreven staat is à 7,50 te bestellen bij het Dienstencentrum van de Unie: *administratie@baptisten.nl*, 030-2255660). Overigens stemt dit rapport in een andere conclusie wel naadloos met dit nummer overeen: Kleine groepen zijn een onmisbaar element voor kerkopbouw. Henk de Roest concludeert dit in zijn slotbijdrage en geeft zelfs aan dat er in de vier modellen nog veel te weinig aandacht aan de groepsdynamische factoren geschonken wordt. Verder komt hij ook terug op de vrijblijvendheid als probleem. Hij brengt de behandelde modellen terug tot drie kerkvormen, waarin de respons op de 'crisis van betrokkenheid' respectievelijk gevonden wordt in *totale, graduele* en *incidentele* betrokkenheid. Zelf denk ik dat het Evangelie zélf ons geen andere keuze laat dan mensen op te roepen tot totale toewijding. Over de vraag hoe je dat zo kunt doen dat het ook 'werkt' en zowel geloof als kerk gebouwd worden, daarover levert dit nummer meer dan voldoende denkstof.

Teun van der Leer (gemeenteopbouwwerker voor de Unie van Baptistengemeenten in Nederland)

Paul and First-Century Letter Writing. Secretaries, Composition and Collection.
E. Randolph Richards, InterVarsity Press Downers Grove 2004, 252 blz., £ 12,99

Hoeveel tijd was Paulus kwijt met het schrijven van de brief aan de Romeinen? Hoeveel kostte het hem financieel eigenlijk om een brief te kunnen schrijven en om de benodigde materialen te bemachtigen? Moest je rijk zijn om per brief te kun-

nen corresponderen en om een brief op het juiste adres te kunnen laten bezorgen? En hoe ging dat dan in zijn werk? Wat is de rol geweest van de medeafzenders die in de brieven van Paulus genoemd worden? Gaat het slechts om een beleefdheidsformule of hebben zij ook inhoudelijk een stempel op Paulus' brieven gedrukt? Dit is een uitstekend boekje voor wie meer wil weten over dergelijke vragen. Richards biedt de lezer als het ware een blik achter de schermen van de praktische totstandkoming van Paulus' correspondentie.

De populaire voorstelling dat Paulus zich in alle rust in een studeerkamer terugtrok en daar lettertje voor lettertje met de grootst mogelijke zorg en aandacht aan het papier toevertrouwde, blijkt - zo concludeert Richards - onjuist te zijn.

Richards schetst een heel ander scenario: Paulus had ergens in een drukke, lawaaierige winkelstraat een appartement afgehuurd, waar hij en zijn reisgenoten hun werk deden en mensen in- en uitliepen. En in al die bedrijvigheid schreef of dicteerde Paulus zijn brieven, deelde zijn ideeën vaak ter plekke met anderen en liet zich ook door hen bijsturen. De meeste brieven van Paulus blijken geen eenmans-exercities te zijn, maar 'coproducties', met inbreng van secretarissen, medewerkers en toevallige passanten.

Niet iedere brief is op dezelfde manier tot stand gekomen: de ene brief werd woord-voor-woord gedictieerd, de andere brief werd slechts in hoofdlijnen besproken en het werd dan aan een secretaris overgelaten om het verder uit te werken, al dan niet met het fiat van Paulus achteraf.

Richards laat ook uit de bronnen zien dat, wanneer een brief verzonden werd, de schrijver zelf een kopie bewaarde - een handgeschreven kopie, die niet altijd exact met het origineel overeenkwam. Volgens Richards verwijst Paulus in 2 Tim. 4:13 naar zijn privé-verzameling van kopieën van zijn eigen brieven. Een belangrijke consequentie van de bevindingen van Richards is dat de manier waarop Paulus brieven schreef - dus met kladversies, verbeterde teksten, meerdere afschriften, enz. - de vraag naar wat dan als de oorspron-

kelijke tekst is te beschouwen, moeilijk of zelfs onmogelijk te beantwoorden maakt. Ik heb dit boek - evenals Richards eerdere studie over de rol van secretarissen in de brieven van Paulus (1989) - met grote interesse gelezen en raad het iedereen aan die iets meer wil weten over de praktische totstandkoming van Paulus' brieven.

dr. A.W. Zwiep (universitair docent NT-ische exegese en hermeneutiek, Vrije Universiteit Amsterdam)

Samen verder. Inzichten en oefeningen voor je relatie. *Wil Doornenbal en Coby Wattez, Boekencentrum Zoetermeer 2004, 150 blz., € 13,50*

Af en toe krijg je boeken in handen waar je gelukkig van wordt. Als daar dan ook nog een recensie over geschreven mag worden is de dag helemaal goed. Wil Doornenbal en Coby Wattez zijn beiden psycholoog en weten veel over het doen en laten van mensen in hun dagelijkse leven en hun omgang met elkaar. Samen schreven ze dit boek om paren van dienst te zijn die hun relatie willen verdiepen. De invalshoek is verrassend gevonden. Ze zijn gaan praten met negen mannen en vrouwen wier relatie vastgelopen en beëindigd was. Van drie van hen hoorden ze het verhaal van één kant, de andere zes waren ex-en van elkaar en vertelden elk afzonderlijk hun kant van het verhaal. Wat is er te leren uit de ervaringen van mensen die vastliepen in hun relatie? De onderwerpen die aan de orde kwamen in de diepte-interviews zijn gerubriceerd in tien thema's (hoofdstukken). Die hebben alle een heel gestructureerde opzet, zodat elk thema nauwkeurig vanuit diverse invalshoeken wordt belicht. Het boek is een leesboek, maar ook een werkboek. Achterin zijn oefeningen opgenomen die partners elk voor zich kunnen maken, om daarna het gesprek met elkaar aan te gaan.

Wat is nou het mooie van dit boek? We noemen enkele elementen. Het boek is door en door Nederlands. Dat blijkt het sterkst uit de vanzelfsprekende manier

waarop mannen en vrouwen in gelijke mate worden aangesproken op taken en zaken. In vergelijking met veel Amerikaanse lectuur over (huwelijks-)relaties is dat een verademing. Het boek is daarnaast zeer down-to-earth. Hoe triviaal misschien ook, voorbeelden van afsprakenlijstjes over taken helpen echt en een voorbeeld-agenda voor het aangaan van een wat lastig gesprek is nuttig. In het boek mag je er zelf ook zijn. Natuurlijk is het huwelijk geven en nemen - en misschien meer geven, maar de neiging (juist bij christenen) om vooral gericht te zijn op de behoeften en verlangens van de ander, leiden vaak tot overspanning in plaats van ontspannen optrekken. Het boek is ook 'gewoon' leerzaam. Het vertelt veel over mensen en hun relaties zonder dat aan zware theorieën op te hangen. Wel is er een degelijke literatuurlijst voor wie meer wil lezen. Wat we een beetje misten was de invloed die ouders/schoonouders en kinderen op je relatie kunnen hebben. In de citaten uit de interviews klinkt daar soms iets van door, maar blijkbaar te weinig om te thematiseren. De oefeningen zijn goed te doen. Uitgeverij Boekencentrum is zelfs zo vriendelijk om die op een website kopieerbaar beschikbaar te stellen (www.samenverder.net), zodat een stel maar één boek hoeft aan te schaffen en toch afzonderlijk van elkaar de oefeningen kan maken. Op die website staan ook bijbelgedeelten en gespreksvragen om naar aanleiding van het boek ook op een andere manier dan via oefeningen in gesprek te komen. Het boek is bruikbaar voor het gesprek van partners met elkaar, maar even makkelijk voor een groepsgesprek. Onze ervaring (zeker met jonge stellen) is dat juist dat groepsgesprek een verademing voor ze is. Eén van de geïnterviewden zei: 'Wat ik achteraf heel erg heb gemist, is huwelijkscatechese.' (p. 100) Dit boekje biedt individuele stellen, maar ook de kerkelijke gemeente, alle kans om op dat gemis een verrijkend antwoord te bieden. Zeer aanbevolen.

Tineke en Douwe Visser (verzorgen huwelijks-catechese in hun kerk)

Old Testament Ethics for the People of God, Chr.J.H. Wright, *Inter-Varsity Press* Leicester 2004, 520 blz, £ 19,99

Deze bijgewerkte en in elkaar geschoven heruitgave van twee eerdere boeken, *Living as the People of God* en *Walking in the Ways of the Lord*, vormt een handzaam en prettig leesbaar boek over oudtestamentische ethiek. Elk hoofdstuk eindigt met een halve bladzijde aanbevolen literatuur onder het kopje 'Further Reading'. Het boek eindigt in zijn geheel ook weer met een bibliografie, benevens registers. Christopher Wright deelt zijn onderwerp in drieën in. Deel 1 geeft de basis aan van zijn oudtestamentische ethiek. Deel 2 bevat acht deelonderwerpen. En in deel 3 filosofeert Wright over de grondslagen om deze oudtestamentische gegevens te gebruiken voor een nieuwtestamentische gemeente. Tenslotte is er een Appendix met de intrigerende en zeer vaak gestelde vraag: 'What about the Canaanites?' Deel 1 handelt over de basis, samengevat door Wright in een driehoek. De drie hoeken hebben elk een naam: de theologische hoek, de sociale hoek en de economische hoek. Elk onderwerp blijkt een relatie te hebben met elk van deze hoeken. De sabbat is zo een door God gegeven rustdag, nabootsing van zijn eigen rustdag (theologisch), maar eveneens een sociale instelling om slaven en vee niet uit te putten (sociaal) en een landbouwkundige instelling om het land om sterkte te laten komen in het zevende jaar om uitputting van de grond te voorkomen (economisch). Deze drie hoeken komen rechtstreeks uit zijn eerdere boeken en zijn o.a. gebruikt als grondslag voor het Nederlandse boek van H. Lalleman-de Winkel, *Van levensbe-lang: De relevantie van de oudtestamentische ethiek* (Evangelicale Theologie), Zoetermeer: Boekencentrum, 1999. Deel 2 behandelt acht deelonderwerpen: ecologie, armoede, het land, politiek, sociale gerechtigheid, de wetgeving, cultuur en het individu. Het zijn algemene onderwerpen, waarvan Wright niet alleen de details behandelt zoals die in de wetgeving van Israël naar voren komen, maar juist ook de grote lijnen van het gehele

Oude Testament. Dit is een zeer sterk punt in dit boek: ethiek moet niet gebaseerd worden op wetgeving alleen, maar ook op de verhalen, de psalmen en de prediking van de profeten. Nooit krijgt de lezer zo de neiging om een enkele tekst uit het Oude Testament uit zijn context te plukken en zondermeer naar vandaag over te plaatsen of de indruk dat Wright dit deed. Om een voorbeeld te noemen: hoofdstuk 5 handelt over de armen, veelal in slavernij vervallen Israëlieten. Wright plaatst het in de context van de slavernij, de betalingen en de sabbat. Hij behandelt de economie van het genoeg en het verbod op landverkoop buiten de clan of familie om. Tevens komen de profetische boodschappen aan de orde, waarin de uitbuiting van allerlei groepen mensen aan de kaak worden gesteld: de sociaal zwakken, de economisch zwakken, de vreemdelingen en de machtelozen. Zelfs de Psalmen laat Wright niet links liggen in dit boek over ethiek om aan te tonen hoezeer de arme en zwakke gehoor vindt bij God en hoezeer het beleden geloof vraagt om bescherming van deze groepen mensen. Deze brede opzet weerhoudt de lezer ervan een gemakkelijk standpunt in te nemen ten aanzien van de oorzaken van armoede of de bestrijding daarvan. De grote lijnen met als hoogtepunt de arme als lieveling van God bij profeten en Psalmen dwingt om verder te kijken dan het simpele antwoord van een enkele regel uit het boek Spreuken, dat armoede uit luiheid geboren wordt. Deel 3 is geheel anders van aard. Het stelt de vraag wat de christelijke gemeente en de moderne cultuur nog kan met oudtestamentische wetgeving, waarin duidelijk de cultuur van het oude Nabije Oosten is verweven. Dat dit deel aan het eind van het boek staat, bevreedt omdat Wright al die tijd al verwijst naar de christelijke, westerse samenleving waarin hij het boek geschreven heeft. Ook heeft hij al duidelijk standpunten ingenomen ten aanzien van de hermeneutiek, de brug tussen toen en nu. Juist door zijn brede aanpak en zijn grote lijnen komt het Oude Testament naar voren als een zeer bruikbaar boek, haast een modern boek. Zeker in zijn

hoofdstuk 9 over 'Law and the legal system' maakt hij de hermeneutische kloof tussen het Oude Testament en nu wel zeer klein. Hij haalt uit de Israëlitische wetgeving principes zoals 'God boven alles' (p. 306), 'het leven boven het bezit' (p. 307) en 'de noden van mensen tellen zwaarder dan andermans rechten' (p. 312). Dit is de kracht van Wrights boeken (het Oude Testament komt dichterbij en wordt een bron van ethische inspiratie), maar tevens zijn zwakheid. De grote waarden die hij opdeelt, doen haast vergeten dat de normen toen echt anders waren: de noden van slaven mogen zwaar tellen in de ogen van de wetgever, de slaaf blijft toch slaaf totdat zijn schuld betaald is of totdat het sabbatjaar aanbreekt.

Deel 3 komt aan deze zwakheid tegemoet. Eerst geeft Wright een historisch overzicht van een aantal mensen en bewegingen die zich hebben beziggehouden met de hermeneutische kloof tussen oudtestamentische en hedendaagse ethiek. De vroege kerk, de reformatoren en een aantal hedendaagse bewegingen passeren de revue. Dan volgt een geheel nieuw hoofdstuk waarin alle belangrijke oudtestamentici worden behandeld die na het verschijnen van Wrights vorige boeken zich met

deze zaken hebben beziggehouden. En dan tenslotte toch de vraag naar hermeneutiek en autoriteit, met waarschuwingen: oudtestamentische wetgeving is eerder ideaal dan werkelijkheid; oudtestamentische wetgeving staat binnen de cultuur van het oude Nabije Oosten; er is divers materiaal binnen die wetgeving samengevoegd; etc. Wright komt ten slotte met het woord 'paradigma' en om de betekenis van dat woord te proeven is het nodig toch weer heel het boek te lezen. Hij brengt het eerder in praktijk dan dat hij het theoretisch uitlegt. Voor de theoretische uitleg kan men haast beter te rade gaan bij boeken over Paulus, zoals James D.G. Dunn, *Paul the Apostle* of Tom Wright, *Paulus van Tarsus*, waarin ook systematischer is nagedacht over de plaats van de wet binnen de vrijheid van de christelijke gemeenschap. Blijft over een waardevol boek dat inzicht biedt in de wereld van het Oude Testament, dat vragen en suggesties aanreikt om in dat spoor ook nu nog verder te gaan, dat stimuleert om na te denken over onze ethiek en dat beslist liefde voor het Oude Testament overbrengt.

dr. Eveline van Staalduine-Sulman

Wij ontvingen en hopen terug te komen op

Joint Working Group between the Roman Catholic Church and the World Council of Churches - Eighth Report, WCC Geneva, 132 blz., € 10,00

De speurbijbel, Gideon Hoornaar 2005, 192 blz., € 18,00

The dominance of Evangelicalism. The age of Spurgeon and Moody, David W. Bebbington, IVP Leicester, 284 blz., € 16,99

Herstel de liefde. Groeien naar een gezonde gender-identiteit, Mario Bergner, Coconut Almere, 208 blz., € 16,90

Faith and Order at the Crossroads. Kuala Lumpur 2004 - The plenary commission meeting, Thomas F. Best (ed.), WCC Geneva, 465 blz., € 25,00

LaatHem geen rust; Het geheim en de kracht van het gebed, Adri Bloemendal, Kok Kampen, 237 blz., € 15,50

Ultiem geluk. Een nieuwe kijk op Jezus, verzoening en Drie-eenheid, Vincent Brümmer, Kok Kampen, 221 blz., € 17,90

Geleefde theologie. Het verhaal van Karl

Derksen, Dominicaan, Jan Ernst, Narratio Gorinchem, 128 blz., € 12,50

One, Holy, Catholic and Apostolic. Ecumenical Reflections on the Church, Tamara Grdzeldidze (ed.), WCC Geneva, 270 blz., € 19,00

The Word of His Grace. A guide to teaching and preaching from Acts, Chris Green, IVP Leicester, 189 blz., € 8,99

Worlds of Memory and Wisdom. Encounters of Jews and African Christians, Jean Halpérin and Hans Ucko (eds.), WCC Geneva, 180 blz., € 16,00

Moderne wetenschap in de Bijbel, drs. Ben Hobrink, Gideon Hoornaar 2005, 360 blz., € 18,50

The community of the Word. Toward an evangelical ecclesiology, Mark Husbands and Daniel J. Treier (eds.), Apollos Leicester, 291 blz., € 14,99

Healing As Empowerment. Discovering Grace in Community, Usha Jesudasan and Gert Rüppell, WCC Geneva, 92 blz., € 8,00

Interpreting the Psalms: Issues and approaches, Philip S. Johnston and David G. Firth (eds.), Apollos Leicester, 332 blz., € 16,99

Christian Faith and Violence, deel 1 en 2 (serie Studies in Reformed Theology, 10 en

11), Dirk van Keulen en Martien E. Brinkman (eds.), *Meinema Zoetermeer*, 344/328 blz., € 35,00 per deel

De laatste wereldoorlog, Henk P. Medema, Medema Vaassen, 210 blz., € 14,95

Woordenboek voor bijbellezers, dr. A. Noordegraaf e.a. (red.), Boekencentrum Zoetermeer, 800 blz., € 55,00

Vervlogen dromen, vervulde beloften, Carolyn Ros, Gideon Hoornaar, 184 blz., € 12,50

Jubilee Manifesto. A framework, agenda and strategy for christian social reform, Michael Schluter and John Ashcroft (eds.), IVP Leicester, 357 blz., £ 14,99

Heel de weg naar de hemel, Elizabeth Sherill, Gideon Hoornaar 2005, 264 blz., € 15,75

Uitgezonden naar Nederland. De missionaire roeping van de christelijke gemeente, drs. J.A.W. Verhoeven, Kok Kampen, 109 blz., € 10,50

advertentie

MAGIE, FANTASY EN DE GEESTELIJKE WERELD

Harry Potters 'tovenarij' is niet occult, eerder bijbels

De Harry Potter-romans spreken over de hele wereld tot de verbeelding, meer dan welk ander boek ook uit de afgelopen vijftig jaar – en misschien wel aller tijden. Miljoenen exemplaren zijn er al van verkocht. De boeken zijn dus een doorslaand succes en toch heeft niemand die populariteit nog echt kunnen verklaren.

Voor het geval u sinds 1997 ook op de planeet Zeno hebt vertoefd of pas onlangs bent bijgekomen uit een coma: de Harry Potter-boeken vertellen de avonturen van een Engelse schooljongen tijdens opeenvolgende studie jaren op Zweinstein. Dat is echter geen gewoon internaat en hij is geen modale leerling – Zweinstein is een hogeschool voor hekserij en hocus pocus en Harry Potter is niet alleen tovenaars in opleiding, maar ook het mikpunt van aanvallen door de slechtste van alle boze tovenaars, Heer Voldemort, en diens volgelingen, de Dooddoeners. Elk deel eindigt met een gevecht op leven en dood en een onwaarschijnlijke reeks wendingen in het verhaal.

Naar mijn overtuiging ligt de diepste oorzaak waarom Harry Potter zo verbijsterend populair is, in het feit dat je in deze boeken iets kunt ervaren van de grote waarheden van leven, liefde en dood. Eeuwenlang heeft het christendom die waarheden verkondigd. Onze geseculariseerde cultuur wil daar niet meer van weten. Maar het spirituele verlangen is er nog wel en deze boeken komen daaraan tegemoet.

Mensen zijn bedoeld voor Christus, of ze dat nu weten of niet. *De Harry Potter-verhalen stemmen samen met het Grote Verhaal van Christus; dát is in hoge mate een sleutel tot het verstaan van hun overtuigende rijkdom.* Die stelling brengt me van twee kanten onder vuur: van Potter-fans die schrikken omdat ze kennelijk 'christelijke' boeken hebben zitten lezen, en van Potter-haters die schrikken van de gedachte dat er ook maar iets 'christelijks' kan zijn aan boeken waar heksen en tovenaars in voorkomen.

De boeken zijn het meest omstreden omdat ze zich afspelen in een magische wereld. Daarom begin ik met dat aspect en met een aantal formules die Rowling in elk van de delen in acht neemt.

Magische wereld

Sommige christenen hebben bezwaar tegen Harry Potter omdat occulte praktijken in de Heilige Schrift op veel plaatsen expliciet worden verboden. Lezen over occulte praktijken wordt weliswaar niet verboden, maar deze christenen blijven – ook weer in gehoorzaamheid aan wat ze in de Bijbel lezen over de taak van ouders – liever aan de voorzichtige kant en beschermen hun kinderen, omdat occulte praktijken in deze boeken sympathiek worden afgeschilderd. Zo'n goedkeurende en terloopse kennismaking met het occulte zet de deur open voor occulte praktijken, menen deze christenen.

Andere christenen - Harry-fans dan wel waarnemers aan de zijlijn van de controverse - wijzen erop dat het 'maar verhalen' zijn, en dat veel verhalen die populair zijn bij christenen, heksen en tovenaars in een positief daglicht stellen; meestal worden dan *Narnia* en *In de ban van de ring* als voorbeelden opgevoerd.

Deze twee groepen treffen elkaar in discussies waarin ze Frodo, Aslan en Harry naast en tegenover elkaar zetten. Vaak blijken daarbij niet alleen de inhoud, maar ook smaak en vooroordelen een rol te spelen. Beide reacties gaan langs de kern heen, naar mijn idee. Elk van beide kampen vergeet de broederlijke liefde en maakt van Harry Potter een soort lakmoesproef, aan de ene kant of je wel principieel, aan de andere kant of je wel intelligent genoeg bent.

Gegeven deze impasse lijkt het mij zinnig drie opmerkingen te maken.

1. *Occulte praktijken worden in alle grote wereldgodsdiensten afgewezen.* Alle openbaringstradities - hindoeïsme, boeddhisme, jodendom, christendom en islam (om nog maar te zwijgen van animisme) - verbieden toverij en het individueel (of zonder begeleiding) onderzoeken van de geestenwereld. Waarom? Occulte krachten en demonen oproepen is gevaarlijk en de wereldtradities willen hun volgelingen beschermen. Oproepingsmagie en hekserij verlopen nooit volgens menselijk plan; duistere krachten hebben altijd een eigen agenda met de tovenaars en de mensen om hem heen. Bezorgdheid over het occulte is geen rare, kleinzielige onhebbelijkheid van 'onwetende fundamentalisten'; het is algemeen menselijke voorzichtigheid en terughoudendheid, die je over de hele wereld in alle godsdiensten vindt.
2. *Occulte praktijken komen in de Bijbel zelf ter sprake.* Nergens bevat de Bijbel een verbod om iets te lezen wat occulte elementen bevat. Dat zou ook vreemd zijn; de Heilige Schrift zou zichzelf tegenspreken, want ook daar komen heksen, waarzeggers en bezeten profetesessen in voor, bijna allemaal in een negatief licht. Waar het Nieuwe Testament vooral fel op is, zijn mensen die rechtvaardigen beschuldigen van toverij (zie Matteüs 12:24-28 en Marcus 9:38-40). Ik ken gelovige christenen die een hekel hebben aan Harry, en evenveel die dol op hem zijn; beide groepen lezen dagelijks in de Bijbel en houden van fantasy-verhalen waar occulte elementen en magie in voorkomen - van *De Storm* van Shakespeare tot de *Tovenaar van Oz* en van *Narnia* en de *Ruimte-trilogie* van Lewis tot de *Ring-trilogie* van Tolkien.
3. *Logisch en menselijk bezien is de vraag dan dus: wekt het lezen van Harry Potter nieuwsgierigheid naar het occulte of naar een volwassen geestelijk leven?* De Schrift verbiedt occulte praktijken en zegt: 'Leer een kind van jongsaf aan de juiste weg' (Spreuken 22:6). De veelbesproken vraag is dus niet: *mogen* we deze boeken wel of niet lezen, maar: leggen ze door de manier waarop ze met magie omgaan, een voedingsbodem om later in New Age-achtige 'spiritualiteit' te gaan? De kwestie komt hierop neer: bevordert Harry een belangstelling voor de wereld van het occulte - en die bestaat echt - of niet?

Ik heb zelf aanvankelijk mijn kinderen het lezen van Rowlings boeken verboden. Maar toen ik ze zelf ging lezen, raakte ik ervan overtuigd dat de magie bij Harry Potter geen wegbereider is voor echte hekserij. Tijdmachines in sciencefictionromans brengen lezers ook niet op het idee om zelf toegang te zoeken tot vervlogen eeuwen. Voor gezinnen waar liefde woont, geven deze verhalen veel te genieten en weinig tot niets te vrezen.

Ik zeg dit zonder aarzeling, want magie bij Harry Potter is geen 'hekserij' of *invocatie-magie* (*oproepingsmagie*). Het gaat, zowel bij de helden als bij de schurken, om *incantatie-magie*: magie die in de vorm van een verhaal de dorst van mensen laat zien naar een werkelijkheid achter de zichtbare wereld om ons heen. Daarin sluiten de Harry Potter-boeken aan bij een lange traditie in de Engelse fantasy-literatuur.

Het verschil tussen oproepingsmagie en incantatie-magie is niet voor iedereen gesneden koek; daarom zal ik dat uitleggen.

Invocatie-magie wordt meestal aangeduid met de term hekserij. De Bijbel waarschuwt dat het 'oproepen' van demonische machten en krachten voor eigen macht en voordeel gevaarlijk is en dom. Als het in geschiedenisboeken, in de openbaringstraditie en in fantasy-literatuur over hekserij gaat (denk aan Faust), gebeurt dat om te laten zien dat het ongeremd najagen van macht en voordeel via zwarte magie nooit goed afloopt. *Maar er is geen oproepingsmagie in de Harry Potter-boeken.* Zelfs de boosaardigste tovenaars oefenen hun naargeestige magie uit via spreuken; er is niet één personage, in alle vijf de boeken, die ooit kwade geesten oproept. Niet één keer.

De magie via spreuken en toverstokjes bij Harry Potter is bekend als *incantatie*-toverij. Incantatie betekent letterlijk 'samenzingen' of 'harmoniseren'. Om te begrijpen hoe dit werkt, moet we even uit onze cultuur stappen met zijn materialistisch credo (dat wil zeggen: alles wat bestaat, is kwantitatieve massa of energie) en de wereld ondersteboven bekijken – oftewel: beginnen bij God.

Het christendom gelooft - met alle openbaringstradities - dat de schepping tot leven komt door het scheppende Woord of de zang van God. Als beeld dragers van God kunnen we samenstemmen met Gods Woord en zijn wil, en zodoende Gods kracht ervaren. Als we in de grote literatuur over magie en wonderen lezen, zijn dat niet meer dan weerspiegelingen van Gods werk in ons leven. Op het gevaar af dat ik m'n punt overdrijf: magie bij Harry Potter en andere goede fantasy-literatuur komt overeen met de wonderen van de heiligen.

C.S. Lewis vertelt in *Prins Caspian* een verhaal dat dit verschil tussen incantatie en invocatie goed laat zien. Prins Caspian en de dieren van het bos die Aslan vereren, worden aangevalen door Caspians oom. Het ziet er somber uit voor de Oud-Narniërs; ze kunnen elk moment worden overvallen en afgeslacht. Twee personages aan de goede kant besluiten dat hun enige hoop nog ligt in magie.

Prins Caspian kiest voor magie via muziek. Hij heeft een hoorn die koningin Susan in ver vervlogen tijden heeft gekregen van Aslan, de leeuw en Christusfiguur in de boeken, om erop te blazen in geval van nood. Caspian gebruikt dit van boven gegeven instrument, nu hij in de crisis zit.² Door in gehoorzaamheid en geloof op die hoorn te blazen, harmonieert Caspian met de onderliggende structuur en de regels van de Heerser van Over de Zee. En in de beloofde hulp wordt ook onmiddellijk voorzien.

De dwerg Nikabrik daarentegen besluit dat een beetje hekserij wel op z'n plaats is. Hij vindt een oude heks die de gevreesde Witte Tovenares kan oproepen. Hij hoopt dat deze naar macht hongerende Aslan-haatster de goede partij zal willen helpen (als ze in ruil daarvoor terug mag naar Narnia). Uiteraard worden de muziekmagiërs daar vreselijk kwaad om en als de wiedeweerga steken ze een stokje voor die hekserij.

In de Narnia-verhalen en andere grote fantasy-literatuur is bij goede magie sprake van incantatie en bij kwade magie - strijdig met de Bijbel - van invocatie. Bij incantatie-magie gaat het om harmonie met Gods Woord door navolging. Bij invocatie-magie gaat het om het oproepen van kwade geesten ter wille van macht of eigen gewin - altijd een tragische vergissing.

De magie bij Harry Potter is uitsluitend incantatie, aansluitend bij zowel de literatuurgeschiedenis als de aansporingen van de Schrift. De zorg dat de boeken een 'basis zouden leggen' voor occulte praktijk is misplaatst, hoe goed bedoeld en begrijpelijk ook. Want die mist kent dat de Potter-magie niet demonisch is.

Misschien vraagt u zich nu af: *als de Harry Potter-magie in harmonie is met het Grote Verhaal, hoe kan het dan dat ook de slechteriken die magie kunnen gebruiken?* Prima vraag.

In het 'echte' leven zijn ook de slechte mensen geschapen naar Gods beeld. Zo zijn ook alle heksen en tovenaars in Potterdom, goede en kwade, in staat incantatie-magie te gebrui-

ken. Kwade magiërs kiezen er uit vrije wil voor om met hun magische kwaliteiten de Heer van het Duister te dienen, net zoals wij vaak - helaas - op onbewaakte momenten onze talenten of krachten lenen voor de zaak van de Boze. De Potter-boeken zijn opgezet als een strijd tussen 'good guys', die zich inzetten voor waarheid, schoonheid en deugd, en 'bad guys', die uit zijn op macht en persoonlijk gewin.

Er zijn Lewis- en Tolkienfans die vinden dat het gebruik van magie bij Rowling toch anders is. Anders dan bij die auteurs, heeft bij Harry Potter de fantasy-wereld overlappingen met de echte wereld. Deze grensvervaging brengt jeugdige lezers in de war, als het gaat om het onderscheid maken tussen fictie en werkelijkheid, zeggen zij.

Maar Lewis en Tolkien vervagen de grenzen met net zoveel enthousiasme - net als Homerus, Virgilius, Dante en andere schrijvers die zo veel literatuurstudenten een trauma bezorgen. De bewering dat Midden-aarde en Narnia een afzonderlijke werkelijkheid zijn, is op z'n best al twijfelachtig. Midden-aarde is de aarde tussen het Tweede en het Derde Tijdperk (wij leven in het zogenaamde Vierde Tijdperk). Narnia loopt aan het begin en eind van elk deel over in onze wereld en in *Het laatste gevecht* wordt Narnia onthuld als een afspiegeling van een hemelse aarde, of van Aslans koninkrijk. Hier met de vinger naar Rowling wijzen is op z'n minst niet helemaal eerlijk en misschien wel een debattruc die blijkt geeft van vooringenomenheid.

De magische wereld bestaat inderdaad binnen Druzeldom (niet-magische mensen worden in Harry Potter 'Druzels' genoemd door de heksen en tovenaars). Maar dat sluit niet alleen aan bij de beste tradities van het mythische en fantasy-epos, het komt ook overeen met het leven van christenen in de wereld. C.S. Lewis heeft het leven van christenen getypeerd als leven in 'door de vijand bezet gebied'.³ De mens is in zonde gevallen, hij kan niet meer in het paradijs genieten van een wandeling en een gesprek met God; in de wereld heersen krachten die tegen God ingaan. De Ruimte-trilogie van Lewis is een illustratie van die gedachte.

Christenen geloven dat hun verzet tegen die bezettingsmachten en hun liefdedienst aan God, hen apart zet als een bijzonder volk, dat wel 'in de wereld' is, maar niet 'van de wereld' (Johannes 17: 13-16). De kerk heeft weliswaar de catacomben verlaten (behalve in een aantal islamitische landen en dictaturen waar christenen nog steeds in het geheim samenkomen, met gevaar voor hun leven), maar christenen die trouw zijn aan hun openbaring en traditie, weten dat zij een andere Heer dienen dan de heer van deze wereld.

De magische en geheime wereld binnen Druzeldom is geen reden tot zorg, maar veel meer een overeenkomst om blij mee te zijn. Ik vat de magische wereld niet op als allegorie (alsjeblijft niet zeg) voor de kerk; Rowlings 'onderwereld' is een satire op alle gevestigde instituties - de media, de overheid, de rechtspraak, scholen, ziekenhuizen, gezinnen - en op de meeste menselijke zwakheden. Maar ik vind wel dat haar geheime wereld binnen onze wereld niet strijdig is, maar juist overeenkomt met de manier waarop christenen de wereld zien.

Dat brengt me terug bij mijn uitgangspunt. Ik begon met te zeggen dat we, om incantatie-magie te begrijpen, de moderne wereldbeschouwing op z'n kop moeten zetten, met God aan het begin, in plaats van onderaan. *Magie via spreuken en stokjes gaat ervan uit dat de wereld geschapen is, en voor haar voortbestaan afhankelijk is van Gods scheppende Woord.*

Wij leven in een tijd waarin het *naturalisme* - het geloof dat alles uit materie en energie bestaat - de staatsgodsdienst is; geloof in bovennatuurlijke of tegennatuurlijke krachten wordt gezien als zelfmisleiding. De incantatie-magie van Harry Potter ondermijnt het geloof in deze god-loze wereldvisie. Want ze kan niet zonder harmonie met een magie die daar bovenuit gaat. En doordat ze de materialistische visie van onze tijd ondermijnt, kun je zelfs zeggen dat deze boeken de basis leggen niet voor occulte praktijken, maar voor een traditionele opvatting van geestelijk leven.

De magie van Harry Potter sluit dus aan bij en stimuleert zelfs een wereldbeschouwing die uitgaat van een geestelijke werkelijkheid, want:

(lees verder op binnenzijde omslag >>>)